

1. ÚVOD

Sport je součástí lidské kultury již od jejich začátků, mění se však význam, pro který je sport provozován. V Římském světě je toto hledisko velmi zřetelně viditelné. Původ římské civilizace je bohužel do dnešní doby zastřen tajemstvím, z nejnovějších archeologických nálezů a vykopávek, které jsou prováděny na území a nejbližším okolí „věčného města“ se většina zdrojů kloní k názoru, že první obyvatelé pocházeli z oblasti dnešní Malé Asie, přibližně dnešního Turecka ale i Řecka. Tito přistěhovalci, kteří připlouvali na lodích, se promísili s obyvatelstvem, které se v Itálii již nacházelo. Datum založení města, rok 753 před naším letopočtem, které je většinou uváděno jako oficiální, je nutno brát rovněž s velkou rezervou, vzhledem k tomu, že z prvních několika set let existence Říma se nedochovaly téměř žádné písemné prameny a pozdější tituly, které již psali velmi nacionálně založení Římané, si datum založení města upravili, takříkajíc, jak se jim hodilo. Jisté je, že civilizace, která vznikla z tohoto splynutí, byla následně silně ovlivněna Etruskou civilizací a její kulturou, hlavně v první fázi své existence. Původ Etrusků je však rovněž zastřen tajemstvím. Po pádu království a vyhnání Etruských králů z Říma, došlo v období Římské republiky k obrovskému rozmachu Římské říše, která postupně pohltila nejen celou dnešní Itálii, ale postupně ovládla celý tehdejší známý svět. Na svém vrcholu v době císařství se říše rozprostírala od Gibraltaru až po východní Turecko a od Britských ostrovů po Severní Afriku. Všechny území, které Řím anektoval, do jisté míry ovlivnily kulturu Římanů, včetně tělesné, ale nejvíce se do Římského světa postupně začala prosazovat kultura vyspělého Řecka, které bylo od 3. století př. n. l. součástí Římské říše. Řecká kultura tu Římskou ovlivnila vskutku velmi, ač se to některým staromilným Římanům, jako byl např. Marcus Porcius Cato (234 – 149 př. n. l.), který považoval jako mnoho Řeckou kulturu za změkčilou, nelíbilo. Rovněž tělesnou kulturu Řecka Římané nepřijali. Jejich souzněním tělesné a duševní krásy opovrhovali. Vzdělání Řekové však do Říma jejich kulturu vytrvale „dováželi“ a za pozdní republiky se již Řecký vliv velmi zvýraznil. Vzdělání Řekové byli najímáni jako soukromí učitelé dětí bohatých Římanů a rovněž byla bohatá Římská mládež vysílána na studia do vyhlášených Řeckých škol.

Nelze však jednoznačně říci, že by ovlivnění kultur nefungovalo i opačně. Gladiátorské zápasy, které se s menším, či větším úspěchem pořádaly po celé Římské říši, nejprve Řeky

vskutku vyděsily a přišly jim velmi surové, postupem času je však dokonce vyžadovali, jak to dokazují některé archeologické nálezy a objevy. Co však nelze Římanům upřít je velký rozvoj lázeňství a způsobu života, který by se dnes dal označit jako wellnes, stejně jako značný rozvoj lékařských věd.

Člověk je od přírody velmi hravý tvor, ale tato vlastnost se u Římanů rozvinula mnohem více, než u jiných antických, jako i pozdějších civilizací. Propracovaný systém sázení na sportovní soutěže nemá v antice obdoby. Na druhou stranu Římský smysl pro povinnost, by mohly současné kultury původním Římanům závidět. Římští občané, kteří celoročně obdělávali půdu, se v případě potřeby ochotně chopili zbraně a bránili s ní svou zemi. Jeden z nejznámějších antických historiků Polybios (203 – 120 p.n.l.) označil propracovaný výcvik a vojenský dril Římských legií za hlavní důvod, proč se Římané stali největší starověkou velmocí. Postupem času se samozřejmě systém dobrovolné armády přerostl a bylo nutné tuto koncepci přepracovat. Změnám, výcviku a struktuře nejlepší armády antického světa se pokusím ve své práci nastínit.

Římané do značné míry snášeli cizí utrpení a jejich gladiátorské hry v dnešní době budí odpor, ve své době však byli nejoblíbenější Římskou zábavou, spolu se závody spřežení v cirku a propracovanou lázeňskou péčí se staly symboly římského impéria. Ve své práci, bych se chtěl co nejvíce pokusit přiblížit, jak tyto kratochvíle, ale i další fyzické aktivity, které více či méně připomínají dnešní sport probíhaly, organizovaly se, co jim předcházelo, či se v římském prostředí vyvíjely.

Literatury, která se dotýká antického Říma, je poměrně dost, i když období antického Řecka je zpracováno ještě více. Ovšem při obsáhlejší studiu je zřejmé, že téma, které jsem si vybral, tedy fyzická kultura v tomto období je ve většinou zmiňována spíše okrajově. Zřejmě nejlepší je situace z pohledu života, výcviku a průběhu gladiátorských her, které v poslední době zažívají poměrně značnou oblibu, hlavně u zahraničních autorů, jako je Roger Dunkle, jehož kniha Gladiátoři se tématu věnuje velmi podrobně. Rovněž knihu Konstantina Nossova, Gladiátoři, krev a písek, bych označil, jako hodnotnou z pohledu mého tématu. Další knihou, z které jsem čerpal je kniha autora Fika Miejera, Gladiátoři. Publikací k tomuto tématu je však více, hlavně zahraničních. Z českých autorů se tématu ve své publikaci Sport a hry ve starověkém světě věnuje Věra Olivová.

Co se týče závodů vozů v cirku a římských her, je publikací rovněž poměrně dost. Poměrně obsáhle se tématu věnuje publikace Řím Marka Aurelia, od dvojice autorů Radislav Hošek a Václav Marek. Rovněž Věra Olivová v již zmíněné knize se tématu dotýká. Poměrně dobrým pramenem je český překlad Tertuliánova díla O hrách, toto dílo prvního křesťanského

autora z 2 století n.l., písícího latinsky, přeložil Petr Kitzler. Z cizích pramenů jsou cirky poměrně dobře popsány v publikaci Etruskové a Římané, která je přeložena z italského originálu v roce 2001.

Poměrně kusé jsou informace k výcviku římských legionářů, publikací českou, která se tématu dotýká je pouze již zmíněný Řím Marka Aurelia, okrajově se o něm zmiňuje rovněž Věra Olivová ve své publikaci Sport a hry ve starověkém světě. Z cizích autorů je situace poněkud lepší, poměrně dobrým pramenem je kniha autora Adriana Goldsworthyho, Armáda starého Říma z nakladatelství Slovart. Při studiu knih, zabývajících se vojenstvím antického Říma je však problém s prameny. Drtivá většina knih při informacích o výcviku a organizaci legionářů čerpá z díla Publia Flavia Vegetia Renata, římského spisovatele z 4-5 století n.l., hlavně z knihy De re militari ("O vojenských záležitostech"), která je jakousi encyklopedií vojenství, přeloženou do několika jazyků. Tudíž jsou informace z těchto knih prakticky totožné.

Poněkud lépe je popsáno římské lázeňství. Dobrým zdrojem informací jsou opět Řím Marka Aurelia i Sport a hry ve starověkém světě, které jsem zmínil výše. Rovněž v publikaci Etruskové a Římané lze k tématu nalézt poměrně dostatek informací. O lázních se zmiňuje Lesley Adkins ve své knize Antický Řím, kterou vydalo nakladatelství Slovart. Poměrně srozumitelným zdrojem pro čtenáře je rovněž starší kniha od maďarského autora Györgyho Ürögdiho, Tak žil starý Řím.

Při tvorbě práce jsem zevrubně prostudoval poměrně dost publikací, zabývajících se tématem starého Říma, ovšem tématu, které jsem se rozhodl postihnout ve své bakalářské práci se věnuje pouze několik z nich, proto jsem se o ně ve své práci opíral.

2. GLADIÁTORSKÉ SOUBOJE

2.1 Vývoj gladiátorských soubojů a jejich předpokládaný původ

Souboje různých druhů gladiátorů se v Antickém Římě staly od 3. století př. n. l., kdy se podle většiny písemných pramenů první souboje gladiátorů v Římě odehrály, nejpopulárnějším

odvětvím Římského „sportu“ a s tím spojené zábavy. Spolu s vozataji, kteří závodili v cirku v závodech koňských spřežení, lze gladiátory považovat za jediné skutečné profesionální sportovce Římské doby, protože výdělky, které bylo možné si zápolením v aréně nebo závoděním v cirku získat byly značné a je možné je srovnávat s výdělkami dnešních špičkových sportovců.

Při pohledu na gladiátorské souboje z dnešního pohledu je velmi snadné tyto hry odsoudit pro svou krutost a bezcitnost, ale je zřejmé a člověku alespoň s minimálním zájmem o antiku a starověk je jasné, že srovnávat obě doby není bohužel bez určitého odhledu možné. Tehdejší doba, založená na otrokářských společnostech, despotických vládcích a uctívání bohů spojených s obětováním lidí je příliš krutá pro přímé srovnání s naší moderní dobou, rovněž přirovnávání některých současných historiků gladiátorských klání, které ve své době obsahovaly rovněž popravy odsouzených a štvaní zvířat s nacistickým holocaustem mi připadá poněkud nevhodné. Odsouzení gladiátorských soubojů dnešním okem pro svou krvelačnost je příliš snadné a pohodlné, vždyť ve středověku lze směle ke gladiátorskému klání přirovnat soudní souboje, považované za boží rozsudek. Dva muži, obvinění ze zločinu zde zápasili, dokud jeden z nich nepadl. Porážka zde znamenala důkaz viny a božího trestu.¹ *Meijer (2006, s. 14)* Veřejné popravy, které byly součástí gladiátorských soubojů skončily v Evropě až koncem osmnáctého století a některých částech světa jsou běžné dodnes a o krutosti dnešní doby jako takové je myslím zbytečné se zmiňovat.

Původ gladiátorských zápasů je do značné míry zastřen tajemstvím, dlouho se mělo zato, že jej Římané jako hodně zvyků převzali od Etrusků, což zmiňuje řecký spisovatel Nicolaus z Damašku ve druhé polovině prvního století před Kristem.² *Dunkle (2011, s. 25 – 26)* Do začátku dvacátého století bylo etruské vysvětlení téměř bez námitek přijímáno, ačkoliv v probádaných etruských hrobkách se nenašla žádná vyobrazení zápasů se zbraněmi muže proti muži, rovněž literární prameny neexistují. Zato o pohřebních hrách konaných ve starém Řecku je literárních pramenů vcelku dost. Nejslavnější pohřební hry zřejmě uspořádal Achilleus k uctění svého přítele Patrokla ve dvacáté třetí knize *Ílliady*.³ *Dunkle (2011, s. 26)*. V té době, byly pohřební hry v Řecku vcelku běžným jevem a náplní her byly většinou tradiční řecké sportovní disciplíny jako závody vozatajů, hod oštěpem a diskem, box, skok apod. Ovšem hry, které uspořádal Achilleus pro Patrokla, měly na programu i zápas se zbraněmi mezi Aiantem a Diomédem, který nápadně připomíná gladiátorský zápas. Achilleus zápas ukončil na naléhání publika ve chvíli, kdy se Diomédes chystal zasadit Aiantovi ránu do šíje.⁴ *Dunkle (2011, s. 26)* Je tu samozřejmě podstatný rozdíl, zatímco Řecké publikum tvořené většinou Řeckými vojáky nechalo zápas skrze Achillea zastavit, římské publikum často nechalo zápas bez mrknutí oka

dojít k smrti gladiátora. Tento rozdíl je zcela zřejmě způsoben ale tím, že oba protagonisté her Achillea náleželi k řecké aristokracii, zatímco gladiátoři byly většinou odsouzenci a otroci, kteří v té době neměli žádná práva, či společenské postavení, kromě práva zemřít pokud možno se ctí. Při pohledu na zápas, jsou zde ovšem prvky gladiátorského souboje, kdy publikum dává skrze postavu pořadatele *editora* najevo svou touhu poraženého zápasníka nechat přežít.

Rovněž objev náhrobních maleb etruské šlechty v Etrurii teorii o původu her od Etrusků zpochybnil. Na malbách jsou sice zobrazeny soutěže jako závody vozatajů, atletické soutěže, ale nikde nebyly zobrazeny zápasy gladiátorů.⁵ *Nossov (2012, s 11)* Jiný pohled na vznik gladiátorských soutěží přinesl objev fresek v Kampánii, u města Paestum, jihovýchodně od Neapole. Fresky jsou datovány do období cca. 370 – 340 př. n. l. a vykreslují několik scén pohřebních her, jako boxerské zápasy, závody vozatajů, ale rovněž zápas dvou ozbrojených mužů se štíty. Zda obyvatelé Kampánie převzali pohřební hry od Řeků není možné potvrdit, ale je zřejmé, že postupem času se pohřební slavnosti v Kampánii odloučily od řeckých kořenů spojených s obětováním zemřelým a byly nahrazeny zápasy dvojic se zbraněmi. U Etrusků je podle různých vykopávek a archeologických nálezů, hlavně po nálezech v tarquinské nekropoli z roku 1958 zjištěno, že Etruskové se věnovali sportu velmi často, jsou zde vyobrazeny scény ze zápasu, vozatajských soutěží, ale i atletických disciplín.⁶ *Etruskové a Římané (2001, s. 42)*

V Římském prostředí začaly gladiátorské zápasy ve svých počátcích jako forma obětování mrtvému, i když z žádných pramenů, či archeologických nálezů není potvrzeno, že muselo vždy dojít k usmrcení jednoho ze zápasníků. Souboje lze tedy chápat i jako uctění památky mrtvého.⁷ *Dunkle (2011, s. 24)*

První písemná zmínka o uspořádání gladiátorského klání v Římě, jako uctění památky mrtvého - *munus* je z roku 264 př. n. l., a uspořádali jej synové římského patricije Iunia Bruta Pery. Z písemných pramenů bylo zjištěno, že proti sobě nastoupily tři dvojice gladiátorů, kterým se říkalo *bustuarii* to znamená zápasníci, kteří zápasí na místě, kde byl nebožtík zpopelněn a pochován (*bustum*).⁸ *Dunkle (2011, s. 24 – 25)* Výraz *bustuarius* je v Římě používán minimálně do pozdní republiky jako synonymum ke slovu gladiátor. Gladiátoři zápasící v tomto klání byly podle písemných pramenů „zajatci“, kdy se nejspíše jednalo o válečné zajatce, kteří tvořili nejčastější zdroj gladiátorů po celou dobu jejich pořádání. Zda při těchto prvních zdokumentovaných zápasech došlo k smrti účastníků, prameny neuvádějí. Někteří současní historikové, mezi nimi David Potter se domnívá, že první zápasy v jižní Itálii z 4 stol. př. n.l. končily prvním krvavým zraněním a toto pravidlo se uplatňovalo i v případě prvních Římských soubojů, jsou to však pouze spekulace.

Další písemná zmínka o pořádání *munu* v Říme je z roku 215 př. n. l. a to k uctění památky konzula M. Aemilia Lepida.⁹ Dunkle (2011, s. 146) Proč se pořádaly další gladiátorské zápasy s takovým dlouhým odstupem od sebe se pokoušelo několik historiků vysvětlit, ale nedošli uspokojivého vysvětlení, ale nejspíše je ovlivnily zrovna probíhající punské války, kdy hlavně v druhé punské válce Římané utrpěly značné ztráty a byli nuceni přistoupit k nuceným odvodům, dokonce vyzbrojit i některé propuštěné otroky. Rovněž je možné, že se *muny* konaly v jiných částech říše a jejich rozsah nestál tehdejšími historikům za dokumentaci. Livius píše, že při Lepidově *munu* proti sobě zápasilo 22. gladiátorských dvojic a délka *munu* se protáhla na tři dny. Nejvýznamnější změnou je kromě výrazného navýšení počtu zápasících gladiátorů i místo. Místo konání se přesunulo z dobytčího trhu (*forum boarium*) na římské fórum, tedy společenské, politické a kulturní centrum města. Za nárůstem počtu gladiátorských dvojic a přemístění konání *munu* v případě tří Lepidových synů je možné vidět, že z *munu* si potomci nebožtíka přáli vytěžit, kromě uctění jeho památky, i příležitost k zviditelnění rodiny a zlepšení jejich pověsti. Jedná se o jeden z prvních příkladů, kdy mezi sebou patricijské rody v Římě soupeří v tom, kdo uspořádá nelepší podívanou.¹⁰ Dunkle (2011, s. 145-197)

Následující *munus*, který se konal roku 200 př. n. l., konaný k uctění památky M. Valeria Laevina pojal již 25 zápasících dvojic, tedy 50 gladiátorů. Po dalších sedmnácti letech, kdy je další písemná zmínka o *munu* se již 25 zápasících dvojic nepovažovalo za dostatečný počet, proto se v roce 183 př. n. l. počet bojujících gladiátorů vyšplhal na 60 dvojic, to při památce P. Licinia Crassa. Při těchto hrách mecenáš Crassova *munu* navíc zařadil na program třídní „pohřební hry,, (*ludi funebres*), ke kterým stejně jako v hrách pořádaných státem patřilo divadlo a závody vozatajů v cirku a většinou obsahovalo rovněž *visceratio* , tedy rozdávání masa, které se stalo častým a velmi oblíbeným zpestřením patricijských pohřbů. Největší úspěch, a svou délkou a rozsahem to dokládají, ovšem získávaly souboje gladiátorů. Stoupající počet *munů* se v 2 století př. n. l., kdy se zmínky o pořádaných *munech* stávají častější, projevil v tom, že náklady na pořádání slavností se začaly neúnosně prodražovat. Hlavním důvodem je zřejmě strmý nárůst obliby gladiátorských zápasů a tedy poptávka po vycvičených gladiátorech. Příkladem může být *munus* pořádaný k uctění památky L. Aemilia Paulla, který se konal roku 160 př. n. l. Řecký historik Polybios uvádí, že když Fabius, jeden z Paullových synů zjistil, že nemá dostatek prostředků k uctění památky otce tímto způsobem, jeho bratr Scipio, který byl do rodiny adoptován, přispěl polovinou nákladů na pořádání *munu*. Podle Polybia by úctyhodný *munus* hodný slavného Paulla vyšel nejméně na 30 talentů. Dnešní hodnotu takové částky lze odhadnout pouze přibližně. V římské měně se tato částka rovnala asi 720 000 sesterciů, což je např. roční žold pro 1500 vojáků. Celý majetek L. Aemilia Paulla činil jen pro příklad 60

talentů. Nebyl závratně bohatým mužem, ale pořád velmi slušně zajištěn. Náklady na akci, která by trvala sotva šest dní tedy dosahovaly poloviny jeho celkového majetku. Z toho si lze zhruba představit, jak bylo pořádání *munu* v těchto dobách nákladné.¹¹ Dunkle (2011, s. 145-197)

Oblíbenost her, která nepochybně velmi přispěla ke skokovému nárůstu nákladu na pořádání *munu* dokresluje událost zaznamenaná historiky. Dramatik Terentius uvedl v roce 165 př. n. l. premiéru své hry *Hecyra* (tchýně) právě při pořádání *ludi Megalenses*, ale hra musela být ukončena pro hluk, který vytvářeli lidé, zcela zaujatí probíhajícími atrakcemi, jako tanec na laně a box. Terencia to neodradilo a hru znovu uvedl právě při *munu* pořádaném na počest L. Aemilia Paula v roce 160 př. n. l. a opět došlo k potížím. Během druhého dějství se před budovou prozatímního divadla rozšířila mezi lidmi fáma, že v divadle budou probíhat gladiátorské zápasy. Dav následně zvenku vtrhl do divadla a začal se s diváky v divadle do boje o sedadla na gladiátorský zápas.¹² Dunkle (2011, s. 145-197)

Do Řecka přivezl gladiátorské zápasy řecký král Antiochos Epifanés, a to v roce 175 př. n. l. a uvedl je v Antiochii. Jeho poddání byly průběhem nejdříve zděšeni, ale po krátké době změnil názor a brzo se stalo pořádání gladiátorských klání běžnou věcí.

Trend vydávat značné částky na pořádání *munu* pokračoval minimálně do 1. století př. n. l. Někteří současníci, mezi nimi např. M. Tullius Cicero s vydáváním takových částek nesouhlasil a prohlašoval je za plýtvání. Tlaku na pořádání *munu* však bohatí aristokraté jen těžko odolávali. Pořadatel těchto klání tzv. *editor*, získal za uspořádání *munu* značnou náklonnost, vděk a přízeň obyvatelstva. A v případě voleb do státních úřadů se stalo uspořádání gladiátorského zápasu téměř povinností. Typickým případem je např. G. Iulius Caesar, kdy historik Plútarchos píše:

*„ Jako aedil (Caesar) představil třistadvacet gladiátorských dvojic a dalšími výdaji a výstřednostmi jako hry, průvody a hostiny pro veřejnost dokázal, že lidé zapomněli na oslňující představení těch, kdo byli před ním. Přiměl tak lid, aby se dožadoval nových úřadů a nových poct, jimiž by mu splatili. “*¹³ Dunkle (2011, s. 157)

V době pozdní republiky nebylo nic divného, když pořádání *munu* přivedlo pořadatele do úpadku, což byl příklad např. C. Scribonia Curia, správce provincie Asie, který po pořádání *munu* zbankrotoval a pro Caesara nebyl potom vážný problém koupit si jeho politickou

náklonnost. V té době již *munus* bylo nutné řádně ohlásit a neuspořádat klání po tomto ohlášení se rovnalo politické i společenské sebevraždě.

Postupem času v posledních republiky bylo pro nejbohatší politiky Říma vhodnější si gladiátory nepronajímat od soukromých *lanistů*, (kteří vedli soukromé gladiátorské školy a jejich živobytím bylo sehnat co nejlevněji statné jedince, nejlépe na trzích s otroky, které se pořádaly po celém tehdejší římském světě, vycvičit je a poté draze pronajímat *editorovi*, který slavnosti pořádal), nýbrž zakládat své vlastní gladiátorské školy tzv. *ludus*, ve kterém si vychovávali své vlastní gladiátory a kromě účinkování v představeních je používali jako tělesnou stráž, či k politickému nátlaku. Jedna z nejznámějších byla Caesarova škola v Capuii. Gladiátoři D. Junia Bruta Albina se nepřímo účastnili i samotného zavraždění Caesara v Pompeiově divadle, když vrahům z řad senátorům měli krýt záda.¹⁴ Dunkle (2011, s. 145-197)

Změna římského světa, když po sérii občanských válek Octavian, adoptivní Caesarův syn porazil koalici Marka Antonia a Kleopatry v námořní bitvě u mysu Aktion r. 31 př. n. l., rovněž výrazně ovlivnila pořádání *munera*. Octavian byl v roce 27 př. n. l. senátem obdarován čestným titulem „Augustus“ a již dříve se nechal oslovovat jako *princeps* tedy „prvním občanem státu“ a fakticky řídil chod celé říše, včetně spravování státní pokladny nebo velení armádě. Jak je uvedeno výše, ve svých počátcích bylo pořádání *munera* čistě soukromou věcí, později bylo stále častěji používáno k politickému zviditelnění. Není se tedy čemu divit, že v roce 22 př. n. l. vydal Augustus zákon, jímž prakticky vložil řízení a pořádání *munu* do rukou císařské moci.¹⁵ Dunkle (2011, s.145-197) Tak se v podstatě *munera* začaly financovat ze státních peněz. Odpovědností za pořádání slavností pověřil sbor *praetorů*, kteří pravidelně dostávali určitý finanční obnos, z něhož se slavnosti pořádaly. Tato praxe se týká především hlavního města, v provinciích přechod říše s republiky na císařství žádné dramatické změny v pořádání nepřinesl. Přesto Augustus i v provinciích stanovil pro pořadatele určitá omezení, *munus* musel být schválen senátem, pořádat jej mohl maximálně dvakrát do roka a počet zápasících dvojic byl omezen na šedesát.¹⁵ Dunkle (2011, s. 145-197) Ve svém shrnutí toho co Augustus v životě dokázal (*Res gestae*), uvádí, že jako *editor munera* třikrát uvedl *munus* svým jménem, pětkrát jménem svých vnuků a synů. Dohromady je to tedy pouze osm *munera* za čtyřicetpět let vlády, ovšem je třeba uvést, že ta dosahovala impozantních rozměrů. Augustus uvádí, že v těchto osmi *munera* účinkovalo na 10 000 gladiátorů, což představuje přibližně 1250 na jeden *munus*, což je dvojnásobek toho, co předvedl v roce 65 př. n. l. Caesar. Po skončení Augustovy vlády nicméně již není písemná zmínka z Říma o pořádání *munera* jako pohřební

slavnosti k uctění památky mrtvého. V provinciích se tak ale ještě nicméně dělo.¹⁶ Dunkle (2011, s. 145-197)

Za císaře Tiberia, adoptivního syna Augustova došlo k výraznému útlumu pořádání gladiátorských her v Římě, a to z důvodu rozpočtové nouze státu, ale i kvůli tomu, že císař neměl hry jako takové v oblibě a jak se zmiňují někteří historikové, Tiberius se necítil dobře v přítomnosti davu. Situace se snažili využít někteří podnikavci, jako v případě propuštěného otroka jménem Atilius. Jako propuštěný otrok nemohl počítat s povolením uspořádat *munus* v Římě, zvláště za Tiberia, proto se rozhodl vybudovat provizorní dřevěný amfiteátr ve městě Fidenae, asi 2 míle od Říma a uspořádat zde gladiátorskou podívanou za peníze (*munus assiforanum*). Jeho snaha o rychlé zbohatnutí ovšem vedla k tomu, že zanedbal stavební postupy při stavbě amfiteátru a stavba se celá pod náporom davu zřítila a vážně zranila nebo zabila na 50 000 diváků. Atilius byl poslán do vyhnanství a senát vydal zákon, podle nějž každý další pořadatel *munura* musel doložit majetek alespoň 400 000 sestericů a musel nechat úředně ověřit základy stavby. Římský autor Tacitus pak z neštěstí obvinil Tiberia, jež podle něj upíral římskému lidu zábavu.¹⁷ Dunkle (2011, s. 145-197)

Jak císař Tiberius *munus* zanedbával, další dva následující císaři Caligula a Claudius je pořádali často a rádi. Za jejich vlády *munus* opět získal dřívější postavení a zaznamenal změny do podoby, jak jej známe nyní. Víme nepochybně, že císařský *munus* byl celodenní akcí, složenou ze tří částí. Dopoledne zahajovala *munus* štvánice zvířete, tzv. *venatio*, následované poledními popravami odsouzených a odpoledními zápasy gladiátorů. Rovněž se změnil důvod, proč byly slavnosti pořádány, jednalo se například o *munus pro salute* tedy pro zdar císaře a jeho rodiny. Dále bylo pořádáno nespočet *munerii* při slavnostním otevírání významných budov, jako svatyně Iulia Caesara, Flaviovského amfiteátru, Martova chrámu aj. Další oblíbenou příležitostí pro pořádání *munu* byly triumfy po významných vítězstvích.¹⁸ Dunkle (2011, s. 145-197)

2.2 Pořádání *munu*

Pořádání většího, ale i *munu* menších rozměrů vyžadovalo pečlivou přípravu. Pořadatel slavnosti, tedy *editor* musel poskytnout dostatek času k obstarání vhodného skupiny gladiátorů.

K tradici rovněž patřili rekvizity a jevištní zařízení, hlavně u amfiteátrů s podzemními prostory.

Po obstarání vhodných gladiátorů a prostor bylo povinností *editora* pořádání včas oznámit. Většinou se to dělo pověřením profesionálních malířů, kteří pomocí barev namalovali na zdi veřejných domů upoutávky, tzv. *edicta munerarum*. Upoutávky většinou obsahovaly jméno *editora*, jeho osobní reference, důvod pořádání, místo pořádání, datum a další konkrétní údaje, kterými mohl vzbudit *munus* u kolemjdoucích nutnost událost zhlédnout. Rovněž se zde uvádělo, zda budou použity plachty, poskytující stín, které byly téměř nutností v letních i pozdních jarních měsících. Méně častou součástí bylo *sparsio* (posypání, rozprašení), které spočívalo v rozdávání dárků nebo rozprašování parfémované vody. Slavnostní nástup *pompa* se často ani neuváděl, jelikož se jednalo o věc téměř samozřejmou. Den před konáním samotného *munu* se pro všechny jeho účastníky konala bezplatná večeře (*cena libera*) na které se mohla veřejnost podívat na všechny účinkující. Náklady na večeři nesl na bedrech *editor*. Jednalo se z jeho strany o jakési poděkování účinkujícím.¹⁹ Dunkle (2011, s. 73-99)

Pompa, neboli slavnostní průvod, zahajovalo téměř každý *munus* a diváci většinou potleskem a výkřiky mohli vyjádřit *editorovi*, (jež krácel v čele průvodu) svou vděčnost. Za *editorem* kráčeli většinou liktoři, což byli většinou úředníci výkonné moci. Za nimi následovali trubači, zbrojíři, kteří na většinou na povozech vezli zbraně. Zbrojíři rovněž odpovídali za kvalitu a připravenost zbraní. Následovali pomocníci v aréně tzv. *ministri*, kteří většinou nesli palmovou ratolest, jako odměnu pro vítězné gladiátory a i samotnou výstroj, jako štíty a brnění. Po nich následovali gladiátoři a samotný *munus*. Při něm zápasili gladiátoři podle předem stanoveného pořadí, které určoval *editor*. O typech gladiátorů bych se rád zmínil níže.²⁰ Dunkle (2011, s. 73-99)

2.3. Získávání gladiátorů a jejich výcvik

Gladiátorem se mohl člověk stát v antickém Římě více způsoby a způsoby se měnily rovněž v závislosti na jednotlivých obdobích, kterými impérium procházelo. V období republiky

se většina gladiátorů, účastnících se *munera* rekrutovala z odsouzenců za hrdelní zločiny, jako byla vražda, znesvěcení chrámů apod., kteří byli soudem odsouzeni k životu v gladiátorské škole (*ludus*), kde byli cvičeni pro dráhu gladiátorů, dále z válečných zajatců, kteří podle písemných pramenů v době republiky vzhledem k územním ziskům a válkám převažovali a v neposlední řadě se jednalo o otroky, které kupovali *lanisé*.²¹ *Nossov (2012, s. 142)* Častá byla praxe, kdy *lanistovi* odprodávali majitelé otroky za trest, např. pokusil-li se otrok o útěk. Jak již bylo výše řečeno, postupem času, hlavně v pozdních dobách republiky se stávalo pravidlem, že *lanisté* požadovali za pronájem kvalitně vycvičených gladiátorů vysoké částky a *editor* se často mohl v průběhu *munu* ocitnout v nepříjemné situaci, jelikož pořádal většinou *munus* za účelem zavdčení se davu, který pokud požadoval při špatném výkonu smrt gladiátora, bylo v jeho zájmu veřejnosti vyhovět, ovšem došlo-li k usmrcení najatého gladiátora, musel zaplatit nemalé peníze *lanistovi*, kdy podle jednoho zdroje z oblasti práva představovalo odškodné za zabití gladiátora padesátinásobek ceny jeho pronájmu na hry.²² *Dunkle (2011, s. 49)* V pozdní republice se však stále častěji stávali gladiátorem svobodní občané, kteří s *lanistou* podepsali smlouvu na dobu určitou. Většinou, k tomuto kroku dohnala svobodného občana tíživá finanční situace, kdy básníci pozdní republiky považují dráhu gladiátora jako pád na dno. Existovali dokonce verbíři, kteří využívali neznalost mladých mužů a vylíčili jim život gladiátora jako zábavný a nechali je podepsat smlouvu. Nejednalo se vždy o příslušníky chudších stavů, ale i o příslušníky aristokracie nebo jezdeckého stavu, kteří rychle zchudli, a o tom, že jich nebylo málo, svědčí zásahy státu, který se zákonnými opatřeními snažil zastavit příliv jedinců z vyšších stavů. K vstupu do *ludu* však vedla svobodné občany i touha po dobrodružství, snaha vyhnout se dlouhé vojenské službě, ale i touha identifikovat se s něčím novým, vzhledem k nudnému životu chudiny, ve velkých městech.²³ *Nossov (2012, s. 146)*

Pokud se svobodný občan chtěl stát gladiátorem, existoval zákonem stanovený postup (*auctoratio*) a osoba, která touto procedurou prošla, se nazývala *auctoratus*. což v překladu je „ten, kdo se druhým nechává najímat za úplatu“. Po schválení žádosti *auctorata* tribunem lidu, většinou dotyčný navázal smluvní vztah s *lanistou*, kdy ve smlouvě byla přesně stanovená délka gladiátorské služby, peněžní částka, která náleží *auctoratovi* za službu a většinou i počet zápasů, který je požadován po *auctoratovi*. Smlouva také stanovila částku za vyplacení *auctorata* před splněním povinností uvedených ve smlouvě. *Auctoratus* ve smlouvě slíbil úplnou oddanost nadřízeným, kteří při výcviku mohli používat tresty jako svazování, bití, ale i pálení.²⁴ *Dunkle (2011, s. 41-48)*

V celkovém počtu gladiátorů, ale vždy tvořili většinu otroci, kteří byli ke gladiátorskému životu odsouzeni, než svobodní občané, i když v některých dobách procento

svobodných gladiátorů značně narůstalo. Pramenilo to i z toho, že diváci mnohem raději viděli zápasit člověka, který k zápasu nebyl donucen. Nasazení svobodných gladiátorů bývalo tedy často mnohem větší a diváci to dokázali ocenit.²⁵ Dunkle (2011, s. 41-48)

Nejnámější byly císařské gladiátorské školy, spadaly pod jurisdikci císařství, tedy císaře a řídil je prokurátor. Vedle nich byly, jak jsem již uvedl školy soukromé, jejímž majitelem mohl být *lanista*, ale i např. příslušník senátorského či jezdeckého stavu. První písemná zmínka o *ludu* je až z konce 2. stol. př. n. l. Nejnámější gladiátorské školy se nacházely v Capuii v Kampánii. Zde měli své školy příslušníci aristokracie, ale i sám Caesar. Jeho gladiátoři, kteří se hrdě nazývali *Juliani*, byli díky svému výcviku známí po celém impériu a byli považováni za nejlepší své doby. Caesar sám byl proslulý tím, že často se svými gladiátory cvičil a vedl i trénink. Např. *ludus* G. Aurelia Scaura z Capuii dodával v roce 105 př. n. l. učitele zápasu mečem i římské armádě.²⁶ Dunkle (2011, s. 48-62)

V každém *ludu* byla ubytována skupina gladiátorů *familia gladiatorum*, která obvykle nesla jméno majitele školy. Při skromnějších vystoupeních většinou vystupovali členové jedné *familie*, v případě větších se zapojilo několik škol. Jak již bylo zmíněno, nejslavnější a nejpočetnější byly školy v Capuie, další známé město s několika školami bylo Ravenna. Existenci *ludu* v Římě lze vysledovat minimálně v 1. stol. př. n. l., kdy spiklenci proti Caesarovi chtěli proti němu použít gladiátory z nedaleké školy. Nejnámější gladiátorskou školou v Římě byl *ludus Magnus*, který přiléhá k budově Flaviovského amfiteátru (Kolosea), a jeho ruiny se ještě dnes zřetelně. *Ludus* byl s Koloseem propojen podzemními chodbami a proto se diváci nemuseli s gladiátory potkat na ulici.²⁷ Dunkle (2011, s. 41-63) Zde se trénovali gladiátoři všech typů. Další známé školy v Římě byly Ranní škola (*ludus Matutinus*), kde byli trénováni hlavně *venationes*, tedy zápasníci s dravou zvěří, *ludus Galicus*, kde se trénovali zejména gladiátoři typu *murmillo*, zatímco v *ludus Dacicus* byli trénováni hlavně v době císařství váleční zajatci z Dácie (přibližně dnešní Rumunsko).²⁸ Nossov (2012, s. 143)

Uprostřed školy se nacházelo cvičiště, většinou obdélníkového průřezu, výjimkou je právě *ludus Magnus*, který měl cvičiště oválného průřezu. V případě *ludu Magni*, se okolo nacházely sedadla, která včetně míst k stání mohla pojmut až tři tisíce diváků, kteří mohli takto pohodlně sledovat běžný den gladiátorů včetně jejich výcviku. Po obvodu cvičiště se rovněž nacházely ubikace a zázemí pro gladiátory. Z archeologických nálezů je zřejmé, že se nejednalo o nikterak pohodlné pokoje, ale spíše cely. Ve škole se nacházela rovněž kuchyně se společnou jídelnou a provizorní nemocnice. Kvalita ubytování se ovšem lišila podle školy a velikosti zdrojů jejího majitele.²⁹ Nossov (2012, s. 142-145)

Výcvik gladiátorů byl vážnou věcí, protože od kvality a dovedností se odvíjela cena gladiátora a lidé chtěli vidět gladiátory, který vynikal ve své profesi. Aspirant na povolání gladiátora, hlavně jednalo-li se o *auctorata*, který byl ve smluvním vztahu byl na začátku podroben jakési vstupní lékařské prohlídce. Těmto začátečníkům se říkalo *novicius*. Majitel školy, případně učitelé ve škole, kterým se říkalo *Doctores* nebo *Magistra* určili zbroj, se kterou bude *novices* bojovat. Každý *Magister* nebo *Doctores* učili zpravidla jednomu nebo dvěma bojovým stylům. Tito učitelé se rekrutovali v drtivé většině z bývalých gladiátorů, případně zkušených gladiátorů, kteří stále aktivně zápasili, ale často se jednalo o vysloužilé legionáře. Po zpracování byl *novicus* podroben systematickému výcviku, který spočíval v tělesném cvičení, ale hlavně trénoval na dřevěném kůlu, který byl vysoký šest římských stop, tedy asi 178 centimetrů, kterému se říkalo *palus*.

V první fázi tréninku se dopoledne i odpoledne trénovalo na *palu* s proutěným štítem, který vážil dvojnásobek váhy skutečného štítu, který gladiátor běžně používal a dřevěným mečem, který měl rovněž dvojnásobnou váhu oproti skutečnému meči. Nácvik spočíval v útočných výpadech proti kůlu, přičemž se kladl důraz, aby se i štít používal jako útočná zbraň k úderům. S mečem se upřednostňovaly bodné útoky, které činily útok mnohem ranivější a útočník se nevystavoval tak velkému riziku protiútoky. Útoky se ale neprováděly nahodile, ale podle předepsaných a systematických pokynů učitelů, kteří trénink vedli. Jednotlivé typy útoků měly čísla tzv. *numeri*, které musel trénovaný provádět. Složitějším modelem byly jakési kombinace, tzv. *dictata*. Někteří spisovatelé římské doby si ve svých spisech stěžují na gladiátora, zápasícího příliš podle *dictata* a je zřejmé, že přílišné používání *dictata* mohlo vyústit v nudný zápas, ale tyto cviky byl základem pro každého gladiátora. Postupem času se *dictata* naučili znát i diváci zápasů, kteří se pak pasovali do role *Doctores* a radili v průběhu utkání gladiátorovi, jaké *dictata* měl zrovna použít.³⁰ Dunkle (2011. s. 49-59) Gladiátoři byli podle zkušeností získaných během počátečního výcviku a podle rychlosti učení rozděleni do jednotlivých skupin, zřejmě aby spolu trénovali zhruba stejně vyspělí gladiátoři. Dělili se na čtyři skupiny podle *palu* na *primus palus*, *secundus palus*, *tertius palus* a *quartus palus*. Přičemž v první skupině byli nejzkušenější gladiátoři a ve čtvrté nejhorší. Podle tehdejších autorů bylo dělení do skupin podle *palu* nástrojem, jak motivovat gladiátory k lepším výkonům, protože gladiátoři trénující na prvním *palu* měli při pobytu v *ludu* určité výhody.³¹ Nossov (2012, s. 145)

Dalším stupněm výcviku, po dostatečném osvojení *dictata*, byl zápas dvojic gladiátorů proti sobě, s dřevěnými zbraněmi, nebo kovovými meči bez hrotu. Zda se používali znovu těžší zbraně oproti běžným, které se používali při hrách, není možné bezpečně říci. Gladiátoři se učili odhadovat z výrazu obličeje reakci protivníka a osvojovali si zápasové tempo. Zkoušeli si

použití jednotlivých útoků a reakce soupeře na ně. Zde se rovněž gladiátor snažil uplatnit lest a objevovaly se zde již prvky improvizace, oproti mechanickému učení při cvičení na *palu*. Posledním stupněm v tréninku gladiátora byl zápas s totožnými zbraněmi, které používal při zápase v aréně. Rovněž měl většinou na sobě i zbroj a snažil se osvojit si techniku použitelnou proti typu gladiátoru, proti kterému v aréně nastupoval. Po prvním souboji dostal gladiátor tabulku tzv. *tessera gladiatoria* na které bylo uvedeno jeho jméno, jméno jeho majitele a dále nesla záznamy o jeho zápasech a případných vítězstvích.³² *Nossov (2012, s. 145)*

Strava gladiátorů nebyla podle tehdejších písemných zdrojů příliš pestrá, gladiátorům se často říkalo podle jejich hlavní složky stravy *hordearii*, tedy „ječmenožrouti“. Juvenalis ve svém díle nazývá stravu gladiátorů jako *miscellanii*, což lze přeložit jako míchanici nebo rovněž v souvislosti s jídlem, jako jídlo z jednoho hrnce. Ječmen, a obiloviny vůbec, byly podle tehdejších lékařů považovány za stravu nejlepší pro svalstvo a měly je udržovat pružné a silné. Svou roli zde jistě hrála i cena, protože v Itálii byla obiloviny zdaleka nejdostupnější a nejlevnější stravou. Jisté je, že energeticky se jednalo o stravu výživnou a vzhledem k náročnému výcviku gladiátorů bylo nutné stravu zabezpečit v dostatečném množství. Porce v gladiátorských školách nebyly rozhodně malé a byly mnohem větší, než tehdejší průměr na běžného obyvatele, v těch lepších školách převyšovaly i armádní přídělky. Tacitus ve svém díle píše, že Vittelius svým vojákům během občanské války v roce 69 n. l. podával „gladiátorské porce“.

Gladiátorům se rovněž dostávalo všeobecně nejlepší zdravotní péče, to se nejvíce projevilo v případě císařských gladiátorů. V císařských školách byli zaměstnáni ti nejlepší maséři *unctores*, kteří poskytovali unaveným gladiátorům pravidelně úlevu. Nejdůležitější byli ovšem lékaři *medici*, kteří se starali o celkový zdravotní stav gladiátorů a léčili jim způsobené zranění. Lékařská péče se poskytovala bezplatně i v menších školách, ale kvalita zřejmě klesala a stoupala s materiálním zajištěním a velikostí školy. Zřejmě nejslavnějším a nejznámějším lékařem působícím v *ludu* byl Řek Galénos, největší lékař starověku a autor mnoha prací z oblasti medicíny, jež byl již v počátcích své kariéry nejvyšším knězem císařského kultu provincie Asie jmenován lékařem v *ludu* (157 – 161 n.l.). *Ludus* ve kterém Galénos působil, se nacházel v Pergamu, (dnešní Bergama v Turecku), největším městě provincie. Škola v Pergamu byla jedna z nejprestižnějších v oblasti Řeckého východu. O jeho úspěších v lékařské vědě svědčí, že za jeho působení (skoro čtyři léta) v této gladiátorské škole zemřeli pouze dva gladiátoři, zatímco za působení jeho předchůdce to bylo šedesát jedinců.³³ *Dunkle (2011, s. 49-59)*

Je zřejmé, že o gladiátory v *ludu*, hlavně v císařských školách bylo na tehdejší dobu velmi dobře postaráno a císařští gladiátoři se těšili ve společnosti velké oblibě a popularity. Studium gladiátorského umění se zabývalo mnoho vznešených Římanů a existovali dokonce mládežnické skupiny *juventus* kteří studovali gladiátorské umění a vystupovali i během slavností s dřevěnými zbraněmi. V 1. a 2. století se rovněž v aréně objevili ženy zápasnice tzv. *gladiatrici*. Ženy v aréně byli však poměrně vzácným jevem. Byli pravděpodobně uváděny před zápasem mužů, protože jak vyplývá z některých písemných pramenů, budily by jejich zápasy v opačném pořadí spíše výsměch.³⁴ Dunkle (2011, s. 120-123)

2.4. Typy gladiátorů

Gladiátoři nebyli jednolitá masa zápasníků s mečem a štítem, zápasících nahodile proti sobě. O gladiátorských typech v období republiky máme pouze málo zdrojů. Je známo pět základních typů gladiátorů z období republiky. *Samnis* (samnita), *gallus* (gal), *thraex* (thrák), *provocator* („vyzyvatel) a *eques* (jezdec). Názvy prvních tří gladiátorských typů byly odvozeny od národů, proti kterým vedli Římané války. V té době si zřejmě tímto způsobem Římané připomínali své vojenské úspěchy, když proti sobě v aréně bojovali domnělí zástupci jejich nepřátel. Jak jsem již uvedl, naše znalosti gladiátorských typů z období republiky jsou velmi vzácné. Nejvíce pramenů a archeologický objevů pochází až z období raného císařství. Výzbroj a výstroj se i v průběhu císařství vyvíjela, ale ne nijak dramaticky, až se kolem roku 100 n. l. ustálila a zůstala téměř stejná až do konce gladiátorské éry, hlavně v západní části říše. Pokusím se z dostupných pramenů vyjmenovat a popsat nejdůležitější gladiátorské typy pozdní republiky a císařství.³⁵ Dunkle (2011, s. 101-102)

2.4.1. *EQUES*

Jedním zřejmě nejlépe rozpoznatelným druhem gladiátora byl *eques*, tedy jezdec. Gladiátor s lehkou zbrojí, bojující na koni i na zemi. *Eques* zápasil výhradně s protivníkem téže kategorie. *Equites* většinou zahajovali odpolední představení. Důvod není třeba dlouho hledat, jezdce na

bílých koních s pozlacenými přilbicemi byli více než vhodný úvod pro další zápasy. Začátek souboje dvou *equites* nám popisuje Isidor ze Sevilly, autor ze 7. století n. l. :

Z několika gladiátorských typů byli pro první zápas vybráni jezdci. Po přehlídce vojenských zástav vjeli do arény na bílých koních dva equites, jeden od západu, druhý z východu, na hlavách docela malé pozlacené helmy s lehkými zbraněmi v rukou. ³⁶ Dunkle (2011, s. 103)

Equites zápasili v tunice (tradiční římský oděv), na rozdíl od některých gladiátorů, kteří zápasili s odhaleným hrudníkem, pouze s bederní rouškou (*subligaculum*) a opaskem (*balteus*). Na hlavě nosili menší přilbu s širokým hledím a dvojicí per, středně velký kulatý štít (*parma equestris*), který byl typický pro kavaleristu republikánského období a *manicu* (chránič paží). Souboj začínal na koních, kdy pomocí kopí se jeden jezdec snažil zasáhnout druhého. Pokud to bylo, nutné pokračoval souboj meči na zemi, jak dokládají četná vyobrazení.

2.4.2. PROVOCATOR

Tento druh gladiátora pochází z období pozdní republiky a přetrvával až do císařství. Tento gladiátor nosil bederní roušku (*subligaculum*), *manicu* na pravé paži. Byl vyzbrojen vypouklým obdélníkovým štítem a mečem s rovnou čepelí. Poznávacím znakem *provocatora* byl kovový plát obdélníkového tvaru, který chránil hrudník a byl přivázán koženými řemeny, které se na zádech křížily. Přilba *provocatora* byla téměř totožná s přilbou římských legionářů, která byla někdy ozdobena dvojicí per, připevněných na straně.

2.4.3. THRAEX

Jedná se o jediného etnického gladiátora, který přežil z období republiky až do císařství. Byl staven do dvojice proti *murmillovi* nebo *hoplomachovi* a tudíž se jedná o jednoho z prvních gladiátorských typu, který nastupoval proti gladiátorovi jiného typu. *Thraex* byl vyzbrojen poměrně malým štítem tzv. *parma*, někdy se setkáváme se zdrobnělinou *parmula*. Thrák měl přilbu s výrazným hřebenem vytaženým do hlavy Gryfa (symbol ztělesnění bohyně odplaty

Nemesis) a ozdoben několika pery na straně hřebenu. K útoku používal tento druh gladiátora zahnutou dýku, která se nazývala *sica*. Štít měl rozměr cca. 55 x 60 cm s výrazným vyklenutím. Kvůli nižší úrovni ochrany, který štít poskytoval, spoléhal *thraex* rovněž na prošívané kamaše, které mu chránily celé jeho nohy od bederní roušky. *Thraex* rovněž nosil *manicu* na útočné paži.

2.4.4. HOPLOMACHUS

Hoplomachus odvozoval do jisté míry svůj název od řeckého těžkooděnce *hoplity*, zřejmě podle štítu *parmula*, který do jisté míry připomínal zmenšenou kopii právě řeckého štítu *hoplon*. Vzhledem k malému štítu nosil také *hoplomachus* stejně jako *thraex* prošívané kamaše na nohách, které mu poskytovaly dodatečnou ochranu. Dále používal *manicu* na útočné paži a bederní roušku s opaskem. Vyzbrojen byl kromě *parmuly* i kopím, které na rozdíl od ostatních typů, s kterými se utkával, bylo jeho primární zbraní. Záložní zbraň tvořila dýka nebo krátký meč.

2.4.5. MURMILLO

Tento druh gladiátora se řadil k jednomu s nejtěžších svou výzbrojí, měl typickou helmu s nápadným hranatým hřebenem, který nápadně připomínal hřbetní ploutev ryby. Byl vyzbrojen velkým, 1 m vysokým štítem *scutum* vypouklého hranatého tvaru, který kryl téměř celé jeho tělo a byl totožný s legionářským štítem. Na ruce, ve které držel meč, měl *manicu*. Prošívaný holenní chránič měl pouze na jedné noze. Jinak měl na sobě pouze bederní roušku a opasek. *Murmilllo* používal jako útočnou zbraň meč *gladius*, který byl rovněž totožný s armádním. Jelikož to byla jediná zbraň, kterou měl, často se stávalo, že si ji přivazoval pásky k paži, aby ji v boji neztratil. Váha výbroje a výstroje se pohybovala okolo 16 – 18 kg. *Murmilllo* nikdy nebojoval s gladiátorem stejného typu, ale byl staven proti gladiátorům s malým štítem, nejčastěji proti *thraexovi* ale i proti *hoplomachovi*. *Thraex* a *Murmilllo* byla v římské době nejoblíbenější dvojicí a rozdělovala diváky na dvě nesmiřitelné skupiny. Jedni stranili *thraexovi*, který byl zjevně díky malé velikosti štítu v nevýhodě a často zápasy proti *murmilllovi* prohrával, ti si říkali *parmularii*. Těm, kteří měli v oblibě *murmilllo* s jeho velkým štítem se říkalo *scutarii*. Tento spor v době císařství zahrnoval i nejvyšší kruhy, císaře nevyjímaje.

2.4.6. *RETIARUS*

Lehce vyzbrojený gladiátor, tzv. „sít'ář“ se mezi gladiátory snadno rozezná. Zatímco ostatní typy gladiátorů připomínali spíše vojáky, když nosili přilby, pláty a štíty, *retiarus* nenosil přilbu ani štít. Vyzbrojen byl trojzubcem *fuscina*, dýkou a sítí. Levé rameno mu chránil kovový pancíř *galerus*. Tento pancíř jiný gladiátor nenosil, rovněž bylo nezbytné kvůli absenci štítu, aby měl *retiarus* svou *manicu* na té paži, ve které ostatní gladiátoři drželi štít, tedy v případě praváka na levé ruce. Soupeřem pro *retiara* byl nejprve *murmillo*, ale postupem času zápasil s *secutorem*. Sít', kterou byl *retiarus* vyzbrojen se snažil hodit na svého soupeře a tím mu omezit pohyb a poté jej zasáhnout trojzubcem. Sít' byla z důvodu přesnosti hodu vybavena oloveným závažím. *Retiarus* patřil k bojovníkům s nejlehčí zbrojí a pokud byl postaven proti těžce vyzbrojeným gladiátorům, musel spoléhat na svou mrštnost a snažit se protivníka unavit. Přilba *secutora*, nejčastějšího soupeře *retiara* byla velmi těsná a dost pravděpodobně omezovala přístup vzduchu gladiátorovi. Nepochybně se toho snažil lehce vyzbrojený gladiátor využít.

Mohlo se stát, že *retiarus* bojoval někdy proti dvěma *secutorům* najednou, v tomto případě stál na vyvýšené plošině (*pons*), opatřené po obou stranách úzkými šikmými deskami opatřenými stupínky. Plošina byla většinou ve výšce dospělého člověka. Kromě toho měl *retiarus* k dispozici hromádku kamenů o velikosti jablka. Nejspíše existovalo pravidlo, že útočící *secutorové* nemohli kameny zvednout a házet je zpět, jinak by byl *retiarus* na vyvýšené plošině snadným cílem.

2.4.7. *SECUTOR*

Secutor neboli „pronásledovatel“ byl nejméně od poloviny 1. století n. l. tradičním soupeřem *retiara*. Je možné, že byl přímo pro tuto úlohu stvořen, jak naznačuje jeho druhý název *contraretiarus* tedy „antiretiarus“. Výzbroj *secutora* je téměř totožná s *murmillem*. Nosil *manicu* na útočné paži a na jedné noze měl holenní chránič a dále bederní roušku s opaskem, trup měl nechráněn. Téměř celý trup mu ale kryl stejně jako *murmillovi* veliký vypouklý štít obdélníkového tvaru (*scutum*). Zásadní rozdíl mezi *murmillem* a *secutorem* byl však v přilbě. Přilba *secutora* byla téměř hladká, neměla téměř žádný hřeben. Kopírovala povětšinou tvar hlavy a celou ji kryla. Místo hledí měl *secutor* jen dva malé průzory, které tak mohly chránit

secutorův zrak před útoky *retiarova* trojzubce. Útočnou zbraní byl u *secutora gladius*, tedy krátký rovný meč, totožný s výzbrojí římského legionáře.

Výše jsou krátce popsáni ti nejobvyklejší z gladiátorských typů, o kterých jsou dochované písemné prameny a lze je téměř s naprostou jistotou poznat na vyobrazeních, které se dochovaly z římské doby. Výčet gladiátorských typů by byl jistě větší, ale vzhledem k nedostatku informací o těchto méně často vystupujících typech jsem je ve své práci neuvedl.

2.5. Zápas

Z písemných pramenů, ale i z nápisů na náhrobních kamenech zemřelých gladiátorů vyplývá, že zdaleka ne každý zápas mezi gladiátory končil smrtí. Zápas měl svá jasná pravidla, které musel každý zápasník dodržovat. Zápas řídila většinou dvojice rozhodčích, kteří dohlíželi na průběh zápasu a dodržování pravidel. Jeden rozhodčí byl hlavní (*summa rudis*) a měl svého pomocníka (*secunda rudis*).³⁷ Nossov (2012, s. 159)

Výsledek souboje nebyl, jak je uvedeno výše jistý, pokud došlo ke zranění jednoho z gladiátorů tak, že tento nemohl pokračovat v souboji, mohl požádat o propuštění (*missio*) a pokud mu bylo uděleno, směl odejít sám nebo s cizí pomocí z arény. O *missio* žádal gladiátor, který uznal porážku většinou tím, že zvedl levou ruku se vztyčeným ukazováčkem. Toto gesto bylo většinou doprovázeno odložením podstatné součásti výzbroje, jako byla helma, štít nebo meč. O udělení *missia* rozhodoval *editor*, který hry pořádal. Pokud mu to finanční a jiné okolnosti umožňovaly, rozhodoval se většinou na základě chování davu. Proto bylo výhodné pro gladiátora získat si diváky na svou stranu. Ovšem jak jsem již uvedl, někdy vysoká cena v případě usmrcení gladiátora znemožnila *editorovi* poslechnout dav a nechat gladiátora, který se divákům nezalíbil usmrtit.

Dalším vyústěním, dle tehdejších autorů bylo tzv. *stans missus*, které znamenalo nerozhodný stav. Tedy, že oba gladiátoři jsou vyčerpáni tak, že nejsou schopni pokračovat v zápase. Nedochovalo k němu hlavně proto, že o propuštění museli požádat oba gladiátoři současně. Básník Martialis zaznamenal tuto vzácnou situaci, ke které došlo při slavnostním otevření Kolosea. Priscus a Verus, kterým se dostalo cti zápasit při této slavnostní příležitosti, dlouho zápasili, aniž došli rozhodného výsledku. Titus, jako *editor* zápas zastavil a stanovil nové pravidlo, (*lex*) a to že oba gladiátoři odloží své štíty (*parma posita*) a takto bojovali dále.

Titus si od *lex* sliboval, že povede k rozhodnutí zápasu a ke zranění jednoho z gladiátorů. Ovšem jednalo se o velmi dobře vycvičené gladiátory a ani toto pravidlo nevedlo k rychlému konci, až začal dav, na který zápas zapůsobil, požadovat *missio* pro oba. Zápas skutečně vyústil v *missio* o které požádali oba gladiátoři současně. Tím, že oba požádali současně, umožnilo Titovi, jako editorovi prohlásit zápas za nerozhodný, následně oběma předal palmovou ratolest jako symbol vítězství. Oběma gladiátorům udělil poté Titus *missio* v plném rozsahu a zprostil je tím povinnosti zápasit v aréně. Tuto skutečnost následně stvrdil předáním dřevěných mečů *rudis*. a zprostil je tím povinnosti zápasit.³⁸ Dunkle (2011, s. 130-139)

Žádal-li poražený gladiátor o *missio* bylo prvořadým úkolem rozhodčích udržet vítězného gladiátora, aby nezaútočil na vzdávajícího se protivníka. Život poraženého byl plně v rukou *editora*. Někteří *editores* se povinnosti rozhodovat o životě poraženého zřekli a nechali jej plně na uvážení vítězného gladiátora.

Pokud došlo při zápasu k rychlému usmrcení jednoho z gladiátorů, ukončil se zápas tzv. *stans perit* tedy smrt vstojí.

Předvedl-li zápasník vynikající výkon, mohl spolu s *missiem* obdržet od *editora* rovněž *rudis*, tedy dřevěný meč, který zajišťoval příjemci svobodu, a tím mu pominula povinnost zápasit v aréně. *Rudis* mohl obdržet pouze výjimečný gladiátor, který získal velký počet vítězství nebo předvedl výjimečné zápasnické umění. Takto propuštěný gladiátor se nazýval *rudiaris* a požíval značné vážnosti a cti. Tito výjimeční muži většinou působili jako učitelé v gladiátorských školách nebo působili v armádě jako učitelé umění zacházení se zbraní.

2.6. Slavné amfiteátry

Svoji stavbou a architekturou je římský amfiteátr jednou z nejvýznamnějších staveb starověku. Svým oválným tvarem a uspořádáním sedadel se stal inspirací pro pozdější stavby, ale i dnešní fotbalové a jiné stadiony. Patrně nejstarším dochovaným kamenným amfiteátre určený pro zápasy gladiátorů je ten z Pompejí (okolo 70 př. n. l.). Existují možná i starší amfiteátry v Itálii, ale nelze je s jistotou časově zařadit.

První kamenný amfiteátr v Římě byl postaven až v roce 30 př. n. l., předtím se gladiátorské zápasy v hlavním městě říše odehrávaly v provizorních dřevěných arénách. Dále k pořádání *munera* v Římě sloužila tzv. *Saepta* nebo také *Ovile* („ovčí ohrada“). Byla to rozlehlá stavba na Martově poli. Jednalo se o nezastřešený ohrazený pozemek, který byl

dodatečně vybavený hledištěm. Dalším stupněm byl Neronův dřevěný amfiteátr, postavený roku 57 n.l. Jednalo se bezpochyby o impozantní stavby, kterou často opěvují tehdejší básníci.³⁹
Dunkle (2011, s. 130-163)

Bezpochyby nejslavnějším amfiteátre, který se celkem oprávněně stal symbolem samotného věčného města je ovšem Koloseum, jak zní nejčastěji jeho název, který ale vznikl až v době raného středověku, nejspíše kvůli bronzové soše císaře Nera, vysoké 35 m, která byla replikou kolosu rhodského a stála nedaleko. Do té doby nesla tato monumentální stavba název amfiteátr Flaviovský, na počest Flaviovského rodu, za jehož vlády stavba vznikla. Stavba Kolosea byla započata za císaře Vespasiana na místě, který zabral předchozí císař Nero pro svůj Zlatý palác. Vespasian navrátil pozemek římskému lidu a započal s výstavbou amfiteátru. Stavba byla však dokončena až za vlády jeho nástupce, císaře Tita v roce 80 n. l. a trvala celých pět let. Jako klasický amfiteátr má Koloseum oválný půdorys o rozměrech 188 x 156 metrů. Rozměry samotné arény jsou 86 x 54 metrů. Koloseum se stalo nejvyšší budovou v Římě s výškou vnějších zdí přes 52 metrů. Základy Kolosea jsou 9 metrů hluboké. Budova sama byla zbudována z cihel a travertinových kvádrů. Cihly byly obloženy mramorem. Travertin, bílý vápenec byl těžen v 30 km vzdáleném lomu, který byl s Římem spojen provizorní silnicí. Celá stavba byla postavena s kořisti z války s židy a zajatci sami pracovali na stavbě. První poschodí spočívá na 80 obloucích. Ke vstupu do Kolosea se dalo použít všech 80 oblouků, ale obyčejní lidé jich mohli použít jen 68.⁴⁰ *Nossov (2012, s. 122)* Pro lepší organizaci byly vstupenky opatřeny čísly, které odpovídaly číslům na jednotlivých obloucích. Kterým vchodem diváci vcházeli, tím rovněž odcházeli. Ve třetím patře byla zakotvena konstrukce, na níž se v případě potřeby dala napnout plachta chránící diváky před sluncem či deštěm. Kolem arény, zaujímající plochu 3 500 m², byly kovové zábrany proti zvěři. Ve spodní části byla mramorová křesla pro nejváženější hosty. Hlediště bylo rozděleno do tří pater sedadel. Ženy seděly odděleně od mužů v nejvyšších řadách. Poslední tribuna k stání byla určena pro nejchudší obyvatele. Celkem mohlo Koloseum pojmout asi 50 000 diváků. Ještě za vlády Marka Aurelia se vyžadovalo při vstupu do Kolosea mít na sobě bílou tógu.⁴¹ *Hošek (1990, s. 171)*

Dřevěná podlaha Kolosea, která byla při zápasech posypána pískem, byla vynesena na asi 6 metrů vysoké substrukci. Zde byla různá zařízení, rovněž klece s dravou zvěří a chodby. Pomocí složitých a důmyslných zařízení mohli být poté lidé nebo zvěř vyzvedáváni přímo do arény. Jak již bylo řečeno, Koloseum bylo propojeno podzemními chodbami rovněž s gladiátorskou školou *ludus Magnus*, která ke Koloseu přiléhala.

3. ZÁVODY VOZŮ V CIRKU

3.1. Historie závodů

Nejmasovější a nejnákladnější zábavou pořádanou v římském světě byly hry v cirku. Tradice těchto her pochází z antického Řecka, odkud ji převzali Etruskové. Etruskové, aby nedošlo k naplnění zuřivých kleteb, které v krvavých bitvách vykřikovali někteří řečtí zajatci, konzultovali tyto klatby ve věštírně v Delfách, která jim doporučila oběti a gymnastické a jezdecké hry. Rovněž Římané vyslali svoji delegaci do Delf, jak si přál Tarquinius Superbus, tedy první římský král, aby si vyjasnil některé nejasné události. Odpověď věštírny vedla k založení Taurských her.⁴² *Etruskové a Římané (2001, s. 75)*

Nejstarší mezi římskými hrami byly *ludi circenses* a v souvislosti s nimi se tradují závody vozů, které se konaly ve Vallis Murciae mezi Palatinem a Aventinem na počest boha Consa, patrona rolnictví. V průběhu staletí tu vyrostl největší ze známých cirků Circus Maximus.

Závody v cirku se staly nedílnou součástí téměř veškerých římských her. Tyto hry se dělily, jak uvádí Tertullianus ve svém díle „O hrách“ (*de spectaculis*) na hry, které oslavují pohanská božstva, tzv. *ludi publici* neboli „veřejné hry“. Tyto hry organizují pravidelně pro všechny lid úředníci nebo kněží. Druhým typem her byly ty, které připomínaly různá konkrétní výročí nebo události a v zásadě byly pořádány na počest mrtvých. Tím lze římské hry v zásadě rozdělit na hry „posvátné a pohřební“ (*sacri et funebres*).

Tak se konaly od 4. až do 10. dubna tzv. Megalensia (*ludi Megalenses*) – slavnost na počest dne, kdy byl do Říma v roce 204 př. Kr. dopraven posvátný meteorit. Konaly se scénické hry a na závěr slavnosti hry v cirku.

Apollinaria – slavnost k uctění boha Apollóna, které se konaly počátkem července.

Konaly se scénické hry a poslední den rovněž hry v cirku.

Cerealia (*ludi Ceriales*) – slavnost k počtě Cerery, božstva růstu obilí a zemědělství. Konaly se v první polovině dubna. Hry v cirku se konaly poslední den a později též první den.

Latiaria neboli *Feriae Latinae* – slavnosti, při nichž byl ctěn Jupiter Latiaris, ochránce latinského spolku. Tyto hry neměly stálé datum, určovali je konsulové v den svého nástupu.

Floralia (*ludi Florales*) – slavnost trvající tři až šest dnů od 28. dubna k počtě bohyně Flory, konaly se scénické hry a poslední den rovněž hry v cirku.

Dále můžeme z velkých her zmínit ještě Římské hry (*ludi Romani*) a Hry lidu (*ludi plebei*).⁴³ *Tertullianus* (2004, s. 120)

Z významných oslav, které se vázaly k výročí významných událostí, můžeme zmínit závody vozatajů, které se konaly mezi 20. a 30. červencem na počest slavného vítězství Caesarova v občanské válce. Za principátu se od 3. – 12. října oslavovala památka obnovitele míru Augusta (*Fortuna redux*). V týdnu od 27. října do 1. listopadu vzpomínali Římané na vítězství diktátora Sully (*ludi Victoriae Sullanae*). Za principátu se hrami oslavovaly rovněž Augustovy narozeniny a později narozeniny a výročí nastoupení každého právě vládnoucího císaře. Mimo to se rovněž hrami slavily vítězství a dokončení významných staveb. Počet pravidelně konaných slavností stoupal, až ve 4. století n. l. dosahoval 176 dní v roce a poté jsou známé některé významné hry, jako v případě otevření Kolosea, kdy císař Titus uspořádal hry trvající sto dní, toho však předčil císař Traianus, který po vítězství nad Dáky uspořádal hry, které trvaly celé sto dvacet tři dny.⁴⁴ *Olivová* (1998, s. 174)

3.2. Průběh her

Před zahájením závodu vozatajů se pořádal slavnostní průvod, který spočíval na staré náboženské tradici a připomínal svým provedením triumfální průvod vojevůdce. Pro svoje náboženské kořeny si jej nikdo z pořadatelů nedovolil opomenout. Pro obecnost, které již dychtilo po závodech, byl tento akt přespříliš zdoluhavý. Průvod vycházel z Kapitolu a na začátku jel ve voze pořadatel závodů, za ním stál otrok, který mu nad hlavou držel zlatý věnec. Kolem vozu šli jeho klienti, oblečení do bílých tóg. Za klienty pokračovali mladí muži ze vznešených kruhů, mezi nimiž jeli závodníci, stojící na vozech. Průvod zpestřovali různí tanečníci, kejklíři, četné kapely a zpěváci. Účastníci průvodu prošli branou cirkus a pokračovali následně celým cirkem, sochy bohů, které s sebou nesli, postavili na *spinu*, pak pořadatel přistoupil k oltáři, aby přinesl bohům oběti. Poté teprve všichni zaujali svá místa.

Někdy se pořádaly závody dvojspřeží (*biga*), nebo trojspřeží (*triga*), ale při větších závodech a nejčastěji se při vozatajských závodech jednalo o závody čtyřspřeží (*quadriga*). Občas byly závody zpestřovány jezdeckými atrakcemi a koňskými dostihy. Populární byli krasojezdci (*desultores*), kteří obratně seskakovali z jedoucích koní a opět na ně naskakovali, v trysku se na nich otáčeli či přeskakovali z jednoho koně na druhého.⁴⁵ *Hošek* (1990, s. 164)

Po seřazení vozů do startovních boxů si závodníci (*aurigae, agitatores*) ovázali otěže kolem pasu. Koně se řadili čtyři vedle sebe. Koně po obou stranách oje musely mýt pečlivě zapletené ohony, protože hrozilo zapletení a splašení horkokrevných koní.

Vozataj byl oblečen do krátké tuniky bez rukávů se širokým opaskem, který sloužil jako ochrana před příliš těsným sevřením otěží. Na opasku byl připevněn ostrý nůž, který byl připraven k případnému přeříznutí otěží, kdyby se koně splašily, nebo došlo k převrácení vozu. Dále měl na nohách holenice na ochranu holení a stehen a přilbu k ochraně hlavy. Při nehodách docházelo poměrně často k usmrcení vozataje.

Když se vozy seřadily, pořadatel se přesvědčil, že je na startu vše v pořádku, hodil do závodní dráhy bílý šátek (*mappa*), který signalizoval start závodu. Po signálu startu následovalo práskání bičů v rukách vozatajů a čtyřspřeží s vozataji se rozletěla po závodní dráze, vysypané pískem.⁴⁶ *Tertullianus (2004, s. 160)*

Vozy musely sedmkrát objet závodní dráhu. Oněch 8400 metrů urazily čtyřspřeží za asi 15. minut. Úsilím každého vozataje samozřejmě bylo se dostat na vnitřní okraj dráhy a po co nejdelší dobu závodu se zde udržet. Odvážní vozatajové nedbali o to, zda se do sebe kola vozů zapletou, pokud k tomu došlo, přál si štěstí, aby došlo k převrácení protivníkovy vozu.

Dav byl atmosférou závodů doslova elektrizován. Za republiky vznikly hlavně kvůli oblíbě vozatajských klání závodní stáje. Že se jednalo o oblíbenou zábavu široké veřejnosti, svědčí rozloha samotného cirku Maximu, který byl nejvíce vytěžován pro tyto závody, kapacita činila za doby Caesarovy 150 000 lidí a po požáru v době Neronově zde našlo místo dnes již těžko představitelných 250 000 diváků.⁴⁷ *Etruskové a Římané (2001, s. 77)*

Existovaly 4 stáje vozatajů *factiones*. Stáje, tedy vozatajové, ale i koně byly označovány barvami. Jako první však vznikly pouze dvě stáje, a to bílí *factio albata*, a červení *factio russata*. Později za principátu vznikly dále zelení *factio prasina* a tábor modrých *factio veneta*. Postupem času došlo ke sloučení bílých se zelenými a červených s modrými. Stáje vznikly s rozmachem vozatajských závodů, protože jednotlivci nemohli mít dostatečný počet vhodných závodních koní ani dostatek personálu, který byl nezbytný a tak se hlavně příslušníci hlavně jezdeckého stavu začali sdružovat do spolků a chovat větší počty koní, až vznikly tyto stáje. Vozatajské závody se pořádaly téměř v každém větším městě římské říše a všude při nich nastupovali koně s jezdci za stáje stejných barev jako v Římě, ale tyto stáje mezi sebou neměli žádné propojení.⁴⁸ *Tertullianus (2004, s. 136)*

Vozatajské závody byly ve své době skutečnou vášní, lidé chodili oblečení do oblečení do barev svého vozatajského týmu. Patřilo k povinnostem znát výsledky a vítězství svých favoritů znát rodokmen koní závodících za oblíbenou stáj. Císařové si nic jiného nepřáli,

protože lidé pro svou zábavu opomíjeli rozhodující otázky politického života. Příslušnost k jednotlivé stáji se nevyhýbala ani samotným císařům. Vittelius a Caracalla byli příznivci modrých. Caligula, Nero, Domician a Commodus byli přívrženci zelených. Vážná a sečtělý Marcus Aurelius mohl napsat:

„Svému vychovateli jsem povinen díkem, že nestráním Zeleným ani Modrým v cirku, ani nehoruji pro zápasníky se štítem okrouhlým nebo podlouhlým“.

⁴⁹ Hošek (1990, s. 167)

Lucius Verus, který vládl společně s Markem Aureliem, však bezmezně miloval hřebce Volucra ze stáje zelených a jeho zlatou sošku nosil stále při sobě, když kůň poté posel, nechal mu postavit pomník na Vatikánském pahorku.

Bylo dost stájí, které disponovali značnými finančními prostředky, vlastnily početný personál a velký počet koní. Takové stáje používaly vlastní závodní dráhy a cvičiště, odborně vyškolený personál, který tvořili krmiči koní, lékaři, kteří pečovali o koně ve stájích. K základnímu personálu patřili rovněž podkoní, trenéři, stájní a v neposlední řadě vozatajové. Vozatajové byli většinou otroci nebo propuštěnci bez velkého majetku. Pokud při závodech nepřišli o život, mohli nastřádat během kariéry slušný majetek a zabezpečit se tak na zbytek života. Jeden z nejznámějších vozatajů „modrých“, proslulý Crescens, který závodil za vlády císařů Traiana a Hadriana, jež byl původem Maur, se během deseti let zúčastnil 686 závodů, při nichž získal 47 prvních, 130 druhých a 111 třetích cen a své stáji přinesl celkem 1 558 346 sesterciů, z nichž patrně obdržel podíl. Ještě výrazněji se zapsal přeborník stáje „červených“ Gaius Apuleius Diocles, pocházející z Hispánie. Závodil do svých 42 let. Se závodní kariérou započal již v osmnácti letech jako vozataj čtyřspřeží. Absolvoval 4257 závodů vozatajů, při kterých získal 1462 cen, což jeho stáji vyneslo 35 863 120 sesterciů.

Samozřejmě se každému vozataji nepodařilo dožít požehnaného věku. Mnozí skončili pod kopyty koní, či koly vozů, a pokud nezemřeli, často se zranili tak, že jejich kariéra vozatajů tím skončila. Pokud měli štěstí, pokračovali u stáje jako ošetřovatelé koní, či jako jiný personál.

⁵⁰ Ürögdi (1968, s. 231)

Široká veřejnost vozataje obdivovala, jezdecké hvězdy byly doprovázeny svými příznivci, těšili se obdivu žen. Jejich jména se psala po zdech i daleko od Říma, výrobci kahanů ryli na povrch jejich jména a podobizny se velmi často objevovaly uvnitř domů i na zdech ulic. Plinius starší dokonce zaznamenal událost, kdy ctitel vozataje „červených“ Felixe, byl tak zoufalý z jeho smrti, že se vrhl na pohřební hranici do plamenů a uhořel se svým oblíbencem.

Stávalo se rovněž, že sympatie k jednotlivým stájím měly politické zabarvení, jako opozice proti nenáviděnému císaři. Římané tuto zábavu milovali a po zákazu, který vydal Augustus, a to pořádat jezdecké závody v jiných městech Itálie, zřejmě ve snaze udržet vášně fanatického obecnstva na uzdě, se na velké hry do Říma sjížděla doslova celá Itálie.⁵¹ Hošek (1990, s. 163)

Lid přicházel do cirků za zábavou, ale mohl si zde i přilepšit, když měl štěstí a zachytil některý ze žetonů, které byly ze štědrosti císaře shazovány mezi lid. Na žeton se mohlo získat např. tuniku, na jiný stříbrnou nádobu, obraz, drahokam, loď, otroka nebo i celou vilu. Závody v cirků byly další součástí odpoutání obyvatelstva od politických problémů, jak zapsal Juvenalis v době císařství své okřídlené „*panem et circenses*“ „chléb a hry“, postěžoval si tím nad nezájmem široké veřejnosti nad situací v Říme a vyjádřil tím smutek, že lidu postačí pouze císařské přiděly obilí a veřejné hry.⁵² Hošek (1990, s. 173)

3.3. Známé cirků a jejich vzhled

Jak již bylo řečeno, prvním a zároveň největším a nejslavnějším cirkem v celém římském světě byl Cirkus Maximus. Jeho počátky sahají až do období královského. K pořádání vozatajských závodů bylo využíváno protáhlé údolí s rovným dnem mezi Palatinem na severu a Aventinem na jihu. Ve středu pole byly umístěny dvě dřevěné mety, označující první a druhou a otočku. Hlediště v počátcích tvořily jen svahy přilehlých pahorků. Nejprve byly obě mety spojeny vyvýšeným náspem, který rozděloval plochu závodního štáje na dvě poloviny. Násep divákům připomínal páteř, a proto se mu začalo říkat *spina*.⁵³ Etruskové a Římané (2001, s. 76). Tyto úpravy sahají až do 6. století př. n. l. do vlády krále Tarquinia Prisca. Postupně se odstraňovala monotónnost náspu umístěním soch a oltářů bohů. Na vysokém podstavci tam bylo v 2. století př. n. l. umístěno sedm velkých dřevěných vajec, které při závodě otrok postupně snímal a diváci tak měli lepší přehled o tom, kolik kol zbývá závodníkům do konce závodu, ještě později bylo na druhé straně *spiny* podobně vystaveno sedm bronzových delfinů, kteří se sklápěli při každém odjetém kole. V roce 329 př. n. l. byly vystavěny dřevěné *carceres*, jakési startovací boxy pro koně. Tyto štáje byly barevně natřeny. Na jedné kratší straně byl bronzový oblouk a na druhé straně brána zvaná *Porta pompae*, pod kterou procházel průvod zvaný *pompa circensis*, který oficiálně zahajoval slavnost. Po nehodě, ke které došlo za Pompeia, kdy 20 splašených slonů převrátilo ohrady a proniklo mezi diváky, nechal Caesar v roce 46 př. n. l. arénu zvětšit a obehnal ji příkopem s vodou. Tehdy se Cirkus Maximus stal

stavbou slavnou ve všech koutech římského světa.⁵⁴ *Etruskové a Římané* (2001, s. 76-77) Na západní straně bylo dále vybudováno dvanáct stájí, které sloužily ke startu závodu. *Princeps* Augustus nechal doprostřed *spiny* umístit obelisk Ramesse II, dovezený z Héliopole, měřil 23,7 metru a v dnešní době se nachází na Piazza del Popolo.⁵⁵ *Tertullianus* (2004, s. 130)

4. ŘÍMSKÁ ARMÁDA

4.1. Armáda a její vývoj v průběhu impéria

„Cvičením ve zbraní si (Římané) nejenom připravují své tělo, nýbrž i bojovného ducha a otužují se také proti strachu. Jejich zákony trestají smrtí nejen opuštění šiku v bitvě, ale i nepatrnou nedbalost.“

Josephus Flavius, Válka židovská 3, 102-103 n. 1. ⁵⁶ *Goldsworthy* (2010, s. 52)

Řím se v počátcích svého vzniku rozrůstal jen velmi zvolna a poměrně dlouho zůstával jen malou obcí, která vedla své výboje odpovídající v měřítku svojí velikosti. Spolehlivých písemných pramenů, hovořících o počátcích historie Říma je však velmi málo. V jisté době převzali Římané za svůj vzor řeckou falangu hoplitů, kterou do Itálie, přivezli nejspíše řečtí kolonisté. Hoplité byli těžkooděnci vyzbrojení masivním kopím a jejich název se odvíjí od dřevěného kulatého štítu *hoplon* o velikosti asi 90cm, potaženého bronzovým plechem, tyto štíty poskytovali velmi dobrou ochranu, ale nevýhodou byla jejich značná hmotnost. Hlavní útočnou zbraní bylo kopí o délce asi 2,45 m s vyváženým zesíleným hrotem, které se používalo jako bodná zbraň a nepoužívalo se k vrhání. Meče, různých typů, většinou krátké se používaly jako sekundární zbraně. Hoplité bojovali v těsně sevřené formaci, ve které museli stát těsně bok po boku, takže nekrytá pravá strana byla alespoň částečně chráněna sousedovým štítem. Hoplité

byly nuceni si sehnat vybavení sami, muselo se tedy jednat o muže majetné.⁵⁷ Goldsworthy (2010, s. 21-26)

Samotní Římané přičítali jednu z největších reforem svému šestému ze sedmi římských králů, Serviu Tulliovi (578 – 534 př. n. l.) a to vznikem jednoho z nejdůležitějších lidových shromáždění, tzv. *comitia centuriata*. Servius provedl zřejmě první sčítání lidu v polovině šestého století (*census*) a obyvatelstvo roztrídil podle majetku za účelem volebního práva a pro zjištění způsobilosti služby ve zbraní, pro službu ve vojsku tak byla stanovena minimální výše majetku. Tyto třídy se dále rozdělovaly na jednotlivé centurie, které mohly, ale vždy nemusely čítat přesně sto mužů. Nejbohatší třídu tvořili jezdci *equites*, sloužili v 18 centuriích jako jízda. Následovala první třída, která zřejmě tvořila základ římské falangy.⁵⁸ Adkins (2012, s. 52)

Tabulka č. 1. Organizační členění římské armády po reformě Servia Tullia

Specializované oddíly:

18 Centurií jízdy

2 Centurie stavitelů

2 Centurie hudebníků

<i>Třída</i>	<i>Majetek</i> (<i>v assech</i>)	<i>Vybavení</i>	<i>Mladší</i>	<i>Starší</i>	<i>Celkem</i>
<i>I.</i>	100 000	Přilba, kulatý štít, holeně, pancíř, kopí, meč	40	40	80
<i>II.</i>	75 000	Přilba, obdélníkový štít, holeně, kopí, meč	10	10	20
<i>III.</i>	50 000	Přilba, obdélníkový štít, kopí, meč	10	10	20
<i>IV.</i>	25 000	(podle Tita Livia obdélníkový štít), kopí, vrhací oštěp	10	10	20
<i>V.</i>	11 000	Prak, kameny (vrhací oštěp)	15	15	30
Celkový počet pěchoty:				170 Centurií	

Tabulka ukazuje, že systém byl založen na vztahu majetku jedince a jeho úlohu v armádě. Jednotlivé počty většina historiků nebere zcela přesně. Spolehlivé zdroje o římské armádě pocházejí až z období střední republiky.⁵⁹ Goldsworthy (2010, s. 25)

Podrobný popis a rozbor organizace římské armády napsal Polybios v polovině 2 století př. n. l. Výraz legie (*lat. legio*) původně označoval „odvod“ a zahrnoval všechny občany ve zbrani. Nejpozději ve 4. století př. n. l. se ho začalo používat pro nejdůležitější vojenský útvar. Standardní legie sestávala z 4 200 pěšáků a 300 jezdců. Římská pšchota byla uspořádána nejen podle majetku, ale i podle věku. Nejchudší občané, kteří měli ještě dost prostředků na to, aby byli povoláni k vojenské službě, sloužili jako lehká pěchota (*velites*), stejně tak i mladíci, kteří se do hlavní bojové linie ještě nehodili. Byli vybaveni svazkem lehkých oštěpů a v pozdějších dobách i oválným štítem.

Hlavní sílu legie tvořil hustý šik pěšáků, uspořádaných do tří samostatných útvarů. První z nich *hastati*, mladí muži ve věku okolo 20 let, tito bojovali v první linii. Za nimi stáli *principes*, muži ve věku od 20 do 30 let, což byl šik podle antického myšlení pokládáný za nejvýkonnější. Zadní část šiku tvořili *triarii*, což byli nejstarší a nejzkušenější vojáci v legii. Každá skupina se dále dělila do manipulů, což byla základní taktická jednotka legie. Z administrativních důvodů se dále manipul dělil na dvě centurie, které velel setník (*lat. centurio*). *Centurio* měl svého zástupce *optio* a centurie měla svého nosiče standardy *signifer*. Polybios uvádí, že *centurium* byli ustanoveni jen jedinci mimořádně stateční a rozhodní, kteří nadřazovali zájmy jednotky na svými vlastními.

Římské republikánské vojsko však bylo z podstaty věci vždy záležitostí přechodnou. Po zápisu do armády zůstávali muži ve službě většinou jen během tažení, po jeho skončení se muži vraceli zpět ke svému povolání a občanskému životu. V roce 396 př. n. l. zavedli Římané ve vojsku plat, nejednalo se o nijak vysoké částky, ty pokryly maximálně základní potřeby a nepředstavovaly podstatný zdroj příjmů. Řadu vojáků nejspíše motivovala vidina kořisti, plnění bylo běžné ve všech složkách tehdejší armády. Většina občanů sloužících ve zbrani ale sloužilo z důvodu toho, že se zcela ztotožňovala se zájmy a potřebami státu. Po celou dobu služby se proto římské občany dobrovolně podřizovali velmi tvrdé disciplíně. Z rozkazu nadřízeného mohli být bez soudu tvrdě trestáni, ale i popraveni. Tímto trestem se mohla stíhat nejen zbabělost, ale i spánek na hlídce, či krádež.

Až do poloviny 2 století př. n. l. fungoval systém římské občanské armády skvěle. Oproti ostatním antickým měl dvě výhody, první byly lidské zdroje, tím jak se Řím rozrůstal, stoupal i počet občanů, kteří mohli být vzati do zbraně. Některým obcím v Itálii byl udělen status římského občanství. Ty, které tuto výsadu neměly, musely Římu v případě konfliktu dodávat určitý počet vojáků. Polybios uvádí, že v době před vypuknutím druhé punské války, což je

okolo roku 218 př. n. l. měly Římané k dispozici přes 700 000 mužů ve vhodném věku s dostatečným majetkem pro vstup do vojska. Druhou velkou výhodou byla ochota občanů a jejich spojenců dobrovolně se podřídit tuhé disciplíně v armádě. Po prvním odvodu procházely legie rozsáhlým a náročným výcvikem. Čím déle zůstávala armáda ve zbrani, tím stoupala její výkonnost.

Občanská armáda měla ovšem i své slabiny, jednou z hlavních byla její dočasnost. Vždy po konci tažení se armáda rozpouštěla a při dalším odvodu trvalo velmi dlouho, než se armáda znovu secvičila. Občan, i pokud byl odveden vícekrát, nikdy nesloužil u stejné jednotky, u které sloužil předtím. Problém byl rovněž s kvalitními důstojníky, kteří byli rovněž občané, z toho důvodu, byla římská armáda pro některé činnosti, jako například obléhání zcela nezpůsobilá. Tím, jak se Řím rozrůstal, se vojenská tažení protahovala a ve vznikajících provinciích byla zapotřebí přítomnost stále posádky. Pro rolníky, kteří v té době tvořili základ vojska, byla mnohdy tato skutečnost likvidační. Rovněž se ukázalo, že došlo k poklesu vhodných rekrutů a proto musel být opakovaně snížena výše majetku nutného pro vstup do vojska. Z těchto, ale i jiných důvodů začínala většina konfliktů římskou porážkou. Bylo zcela zjevné, že Řím institut občanské armády přerostl, proto se zrodila armáda profesionální. ⁶⁰ *Goldsworthy (2010, s. 26-42)*

Vznik profesionální armády bývá přisuzován Gaiu Mariovi, který byl roku 107 př. n. l. zvolen římským konzulem. Při vytváření armády pro numidskou válku v Africe byl nucen požádat proti dosavadním zvyklostem nejchudší vrstvy Římanů. Tito muži zareagovali s obrovským nadšením a brzy ukázali, že mohou být skvělými vojáky. Nedílné pouto mezi majetkem a vstupem do armády bylo navždy přetrženo. Pro vstup do armády nyní stačilo římské občanství. Změny, které proběhly v období Mariových reforem. Rekruti do vojska nyní pocházely většinou z nejchudších vrstev. Vojsku se upisovali nyní na 25 let. Legie měly nyní delšího trvání a po celou dobu se označovaly stále stejným jménem a číslem. Došlo k sjednocení insignií, Marius přidělil každé legii stříbrného orla. Vojáci, kteří přišli o svůj soukromý život, se nyní s legií velmi silně identifikovali. Vojáci si rovněž nemuseli pořizovat zbroj, ale tu jim nyní opatřil stát. Rozdíl mezi majetkovými třídami zmizel a s ním i jízda a lehká pěchota. Legie se nyní skládala jen s těžkooděnců. Rovněž došlo ke změnám v taktickém uspořádání, centurie měla nyní pevně 80 mužů, dvě centurie tvořily manipul. Základní taktickou jednotkou se ale stala kohorta, která sestávala ze tří manipulů a oficiálně čítala 480 mužů. Kohorta měla oproti staršímu uspořádání několik výhod, muži byli sebranější, soudržnější a efektivnější, protože v praxi měla kohorta jednoho velitele, kterým byl první *centurio* první centurie, nazývaný

primus pilus, neboli „první kopí“, tato funkce byla běžně zastávána po dobu jednoho roku, poté mohl tento voják odejít do výslužby neb být jmenován „prefektem tábora“, odpovědným za vybavení a přemísťování legie.⁶¹ Peterson (2006, s. 43)

Profesionalita a dlouhodobý charakter armády sebou nesl i další výhody, výcvik a zkušenosti vojáků, nepřicházely rozpuštěním vniveč, ale dál je předávali veteráni nově rekrutovaným vojákům. V 1. století př. n. l. nastoupila římská armáda cestu obdivuhodného technologického rozvoje. Součástí legie byly nyní zkušení řemeslníci, schopní zbudovat most přes Rýn, ale i vystavět obléhací stroje a náspy, při tažení Julia Caesara v Galii. Že souhra, bojová úroveň a celková zdatnost legie, nebyla otázkou krátké doby, dokládá jeden z Caesarových důstojníků, který hodnotí legii, která absolvuje svou osmou výpravu jako slibnou, ale zdaleka ne tak dobrou jako oddíly veteránů.

V období principátu se za vlády Augusta několikrát změnila doba vojenské služby, kdy nejdříve to bylo 16 let a 4 roky v oddílu veteránů, ty však byly zproštěny strážní služby a do boje se zapojovaly teoreticky jen při obraně tábora nebo základny. Ke konci Augustovy vlády se z důvodu nedostatku rekrutů doba prodloužila na 20 a 5 let. Většina branců v době principátu byla dobrovolníky. Z hlediska zákona byli však všichni svobodní římsští občané povinováni vojenskou službou, kdykoliv se na ně stát obrátil, odvody (*dilectus*) však byly, zejména v Itálii, přijímány v této době s hlubokým odporem. Augustus je proto nařídil pouze dvakrát v roce 6 n.l. po drtivé porážce v Panonii a v 9 n.l. po ztrátě legií v Teutoburském lese. Ze strany římských občanů se v té době množily snahy o vyhnutí se vojenské službě, je znám případ kdy otec nechal svým synům useknout palce, aby se stali neschopní vojenské služby. Augustovi nástupci se proto odvodům v Itálii v podstatě vyhýbali. Augustus rovněž zorganizoval jako první stálé římské válečné námořnictvo a další inovací byla posádka v Římě, zejména prétoriánská garda, která byla jakousi Augustovou tělesnou stráží.⁶² Goldsworthy (2010, s. 46-52)

4.2. Život v armádě a výcvik branců

Armáda představoval ve starém Římě zajímavou příležitost hlavně pro chudé vrstvy. Armáda jim zajišťovala stravu, ošacení a lepší lékařskou péči, než obyčejným občanům a stálý plat. Mzda vojáka však nebyla nijak závratná a nevzdělaný nezkušený nádeník si byl schopný vydělat stejné, ne-li větší obnos. Legionáři se navíc těšili ze zákona jistým výhodám, navíc po skončení služby dostávali poměrně velký finanční obnos nebo přiděly půdy. Přes tyto výhody

musel tehdejší voják snášet 25 let vojenského drilu, vydán na milost a nemilost nadřízeným, i proto za principátu nebyly dezerte nic divného. Legionáři měli rovněž zakázáno se ženit, a pokud vstoupil do armády po sňatku, byl tento zpětně anulován. Za ideálního rekruta, byl dle Flavia Vegetia Renata považován muž vysoký 6 stop nebo alespoň 5 stop a deset palců, což odpovídá výšce asi 177 cm. Při odvodu se upřednostňovali muži z venkova před těmi, vyrůstajícími ve městě. Byli podle Vegetia zvyklí snášet tvrdou manuální práci a celkově byli silnější, jejich výcvik byl tedy méně časově náročný. Neméně důležitá byla rovněž brancova profese. Přednost měli těžce fyzicky pracující, jako řezníci, kováři, před tkalci či rybáři. Věk brance se pohyboval většinou okolo 20 let. To byla ovšem teoretická příručka, v praxi zřejmě byly požadavky zřejmě různé. Císař Tiberius si prý jednou postěžoval, že legie mají problém se získáváním rekrutů přiměřených kvalit v Itálii a že se odvádějí jen ti nejchudší pobudové. Zápis začínal prohlídkou potencionálních rekrutů (*probatio*). Každý uchazeč byl povinen prokázat svůj právní status, vojenská služba byla totiž zapovězena otrokům. *Probatio* zahrnovalo rovněž lékařskou prohlídku.

Po odvodu byl každý voják odeslán ke své jednotce, před tím ještě obdržel svou olovenou identifikační destičku (*signaculum*), která se nosila na krku v koženém pouzdře a plnila úlohu dnešních identifikačních známek vojáků. Výcvik v armádě se nejdříve soustředil a fyzickou zdatnost a uvykání tvrdé disciplíně.⁶³ Goldsworthy (2010, s. 76-81) Základem byl hromadný výcvik ve vojenském kroku, který byl v této formě armády velmi důležitý. Branci museli za každou cenu udržet linii se svými spolubojovníky. Podle Vegetia branci měli ujít běžným pochodovým krokem 20 římských mil v pět hodinách a tzv. plným krokem, který je rychlejší, vzdálenost 24 mil ve stejném čase. Vzdálenost římské míle je 1483 metrů, z toho lze spočítat, že branci v případě rychlejší varianty vzdálenost překonávali průměrnou rychlostí převyšující 7 kilometru za hodinu a to s plnou vojenskou výbavou a dodatečnou zátěží. Branci rovněž byli cvičeni v běhu. Další důležitou složkou výcviku tehdejšího vojáka bylo skákání, to mělo legionáři ulehčit překonávání zákopů, či jiných vyvýšenin. Každý mladý voják, bez výjimky měl být cvičen v plavání. Vegetius to ve své knize *De Rei Militaris*, ve 4 knize zdůvodňuje tím, že mu to možná překonat řeku, pokud není v blízkosti most.

Výcvik se zbraní víceméně kopíroval výcvik v gladiátorských školách, cvičilo se na dřevěný kůl o výšce 6 stop a na něm se nováček učil techniku včetně zasazování ran. Cvičilo se rovněž, jako tomu bylo v případě gladiátorského výcviku s dřevěnými zbraněmi, které byly vždy těžší, než skutečné zbraně. Vojáci se u kůlu učili rovněž zasazování a vrhání s římským vrhacím kopím (*pilum*), které používali Římané před začátkem bitvy, kdy na vzdálenost cca. 15 metrů na protivníka hodili kopí a poté pokračovali bojem muže proti muži. Náročnost výcviku se

postupně zvyšovala, v dalších fázích bojovali vojáci proti sobě s dřevěnými zbraněmi, nebo skutečnými, které měli špičky opatřeny koženým návlekm. Bojovalo se ve dvojicích, ale postupem výcviku i ve skupinách a formacích. Prvotní výcvik trval patrně několik měsíců, než se stal nováček plnohodnotným členem legie. Výcvik tím ale rozhodně nekončil, zdokonalování zdatnosti mužstva a jeho připravenost na boj bylo povinností každého velitele. Židovský historik Josephus Flavius poznamenal na úroveň výcviku římských legií „*Nepochybí, kdo řekne, že jejich cvičení je nekrvavými bitvami a jejich bitvy krvavým cvičením*“.⁶⁴ Goldsworthy (2010, s. 76-81). V římské literatuře na druhou stranu často čteme, že úroveň výcviku zvláště ve východních provinciích není dobrá a východní posádky hlavně ve větších městech vedou zhýralý život a jsou potom v bitevní vřavě nepoužitelní. Jsou však mezi římskými císaři však někteří, jako například Hadrian, který s vojáky trávil převážnou dobu své vlády v táboře a podnikal inspekční cesty vojenských táborů po celé říši.⁶⁵ Goldsworthy (2010, s. 76-81)

Stravu legionářů tvořilo v drtivé většině obilí, dále maso, především slanina, sýr, zkvašené víno (*acetum*), víno (*vinum*), zelenina a zejména boby. Většina dávek se zřejmě přidělovala v nezpracované podobě, nejsou totiž žádné podklady k tomu, že by existovalo společné stravování, jak jej známe ze současných armád. Obvykle se přidělovalo přímo obilí, které si vojáci sami mleli a následně tepelně upravovali. Z připravené mouky se pekl celozrnný chléb (*panis militaris*). Stávalo se praxí, že chléb v jedné centurii měl na starost jeden určený pekař a jeho dva pomocníci. Příjemným a podle písemných pramenů často vyhledávaným zpestřením jídelníčku legionáře byl lov zvěře, ale i rybolov.

Pro fungování armády bylo nezbytné zabezpečit udržet vojáky ve zdraví a v dobré kondici. Většina pochodových táborů měla i poměrně velký stanový lazaret, většinou čtvercového půdorysu s otevřeným vnitřním dvorem. Toto uspořádání se dochovalo i u některých zděných trvalých táborů. Součástí legie byl i početný zdravotnický personál. Nejdůležitější byl lékař (*medicus*). Pod hlavním lékařem sloužil další zdravotnický personál. Muži označovaní podle truhličky první pomoci s obvazy (*capsa*) jako *capsarii* měli na starost základní zdravotnickou péči. Celsova příručka obsahuje detailní popis ošetřování různých druhů ran. Jedná se o postupy jen nepatrně zaostávající za metodami používané v 19 století. Zachovaly se nám i chirurgické nástroje, které rovněž dokazují vysokou úroveň lékařské péče v legiích.⁶⁶ Goldsworthy (2010, s. 94-102)

5.ŘÍMSKÉ LÁZNĚ A SPORT ŠIROKÉHO OBYVATELSTVA

5.1. Římské lázně

Co se týče péče o tělo a osobní hygieny, předčili Římané všechny ostatní starověké národy a moderní svět se jim přiblížil až v 19. století a pokud jde o množství společensko-hygienických zařízení přístupných prakticky bezplatně všem společenským vrstvám, pak je ani současná moderní velkoměsta nemohou převýšit.

Otužování a čistotě těla se věnovali Římané od nejstarších dob, jejich způsob života jim zajišťoval tělesnou odolnost: namáhavá práce, vojenský výcvik, prostá výživná strava, omývání těla studenou vodou a dostatek spánku.

K základním požadavkům péče o tělo se v císařském období přidala lázeň – její kult se stal jedním ze symbolů římské civilizace. Jejich rozmach lze vysledovat s nárůstem počtu obyvatel v Římě, kteří bydleli v patrových činžovních domech a měli problém s přístupem k vodě. Tohoto problému si v 1. století př. n. l. všimli soukromníci a v celém městě vyrostlo asi sto osmdesát menších veřejných lázní *balneae*. Provozovatelé byli soukromí, do lázní se platilo vstupné vždy o něco vyšší než v pozdějších státem provozovaných thermách.⁶⁷ Hošek (1990, s. 159-160)

První velké veřejné lázně tzv. *thermae* nechal zbudovat Marcus Vipsanius Agrippa v r. 19 př. n. l. na Martově poli. Vodu, které lázně potřebovaly, zajistil nový vodovod *aqua Virgo*. Ten měl za úkol zásobovat právě jen lázně, ty spotřebovávaly nejvíce vody v celém Římě. Vstup do lázní byl volný a Agrippa po své smrti lázně odkázal římskému lidu. Odkazu Marca Vipsania Agrippy následovali i další císařové a tak v roce 64 n.l. byly otevřeny Neronovy lázně na Martově poli, v roce 69 Vespasiánovy, roku 75 Titovy, za vlády císaře Trajána vyrostly další dvojce lázně a konečně roku 120 otevřel lázně Hadrianus. Za vlády Marka Aurelia bylo v Římě celkem 7 therm a asi 400 soukromých lázní.

Thermy vždy představovaly rozsáhlý areál, hlavně v případě hlavní budovy. Byly zde místnosti s bazény a vanami, spolu s řadou dalších prostor, kde našli návštěvníci nejrůznější vyžití. Rozhodně to nebyly jen lázně sloužící ke koupání a ošetření těla, jejich účel byl mnohem širší, staly se oblíbeným, masově navštěvovaným společenským zařízením, kde se lidé sházeli, diskutovali a trávili svůj volný čas.⁶⁸ Hošek (1990, s.159-160)

Součástí každých velkých therm byla tělocvična *palestra*. V případě Caracallových lázní to byla dokonce dvojice tělocvičen. Tam většina návštěvníku zamířila nejdříve, muži i ženy. Před cvičením se návštěvníci nejprve natřeli olejem a poté se věnovali sportovním hrám, cvičila se i různá gymnická cvičení.

Po docvičení se pomocí škrabátka *strigilia* odstranila z těla vrstva oleje, prachu a potu a pokračovali do lázní samotných, kde se kombinovaly koupele ve vodě o různé teplotě a rovněž parní lázeň.

Lázně měly vždy v podstatě stejné prostory *apodyterium*, které sloužilo jako převlékárna. *Frigidarium* což byla místnost s bazénem, ve kterém byla studená voda, dále *tepidarium* což byla vlastně vlažná lázeň, *caldarium*, s teplou lázní a *laconicum*, tedy parní lázeň. Lázně byly vytápěny ústředně.⁶⁹ Hošek (1990, s. 159-160)

Hosté mohli návštěvy místností libovolně kombinovat, ale obvykle začínali hned po cvičení parní lázní, pak se vykoukali v teplé lázni, přešli do vlažné a cyklus skončili ve studené lázni. Po lázni mohla následovat masáž, případně vtírání různých léčivých masťů nebo vonného oleje. Vstupné do státních lázní bylo nepatrné, muži platili čtvrt asu, žena půl asu a děti nic. Bohatě občany většinou doprovázeli do lázní jejich otroci, kteří mu zabezpečovali veškerý servis. Po vzoru Říma vyrůstaly lázně v každém větším městě v Itálii i v provinciích. Procedury byly všude stejné, pouze se mohlo lišit vstupné. Muži a ženy se měli v lázních koupat zvlášť, ale jak je zřejmé z různých císařských nařízení, často se tak nedělo. Lázně otevíraly odpoledne. Císař Hadrián určil, že nikdo se nemá koupat před 8. hodinou denní, což odpovídá asi druhé hodině odpolední, a protože v lázních nebylo umělé osvětlení, končil provoz lázní se setměním. Thermy byly jakýmsi chrámem tělesné kultury a významným společenským střediskem. Jednalo se zároveň o jedno z nejdemokratičtějších míst starověku, hlavně proto, že po odložení šatstva nebylo možno rozeznat, z jaké společenské vrstvy návštěvník pochází.

5.2. Ostatní sport a jeho odvětví v Římském prostředí

V úvodu své práce jsem zmínil, že systematický fyzický výcvik, který zaujal v řeckém světě postupně prvořadé postavení, se v římském prostředí hlavně v době království a republiky, setkal odmítnutím a jistou formou odporu. Římané neviděli v řecké atletice nic užitečného a

považovali ji za změkčilou a odvádějící správného Římana od dráhy státníka či vojáka. Toto Římské stanovisko zmiňuje ve své tvorbě i Plútarchos, když uvádí:

„Na natírání olejem se Římané dívají s velkou nedůvěrou a jsou toho názoru, že příčinou otročení a změkčilosti Řeků není nic jiného než cvičiště a sportoviště, to množství zahálky a nicnedělání, jež Řekové ve městech zavedli, a také další nešvary, jako láska k chlapcům a kažení těl mládeže spánkem, procházkami, pravidelným pohybem a přísnými dietami. Domnívají se, že právě kvůli tomu se Řekové postupně vzdali zbraní a namísto toho si zamílovali, když jsou charakterizováni nikoli jako vojáci nebo dobří jezdci, ale jako bystří a krásní atleti“.

⁷⁰ *Tertulianus (2004, s. 167)*

Plútarchos nepochybně naráží na zvyk zápasníku v řeckém volném zápase tzv. *panratiu* natírat se olejem, další běžnou praktikou bylo válení v písku či prachu. Rovněž Cicero, který jinak velmi obdivoval řeckou kulturu, odmítal nahotu atletů s tím, že svlékání na veřejnosti je počátkem všeho zla. Určitou roli zde mohla hrát i domnělá nadřazenost římské rasy, protože většina tehdejších trenérů se rekrutovala z řad řeckých otroků, či propuštěnců. Proti atletice se vyslovoval i Seneca, oba Pliniové, Tacitus, Juvenalis a řada dalších. Charakter Římské společnosti se rovněž odráží i ve veřejných slavnostech, v nichž přežívala řada rituálů zaměřených k zvýšení plodnosti země, které odpovídaly vesnickému charakteru tehdejších latinských sídlišť. O charakteru těchto slavností a her lidu jsem se zmínil výše v kapitole o závodech vozatajů v cirku. ⁷¹ *Olivová (1988, s. 173-188)*

Počátkem 2. století př. n. l., zřejmě z důvodu ovládnutí Řecka Římány, se při některých hrách v cirku začaly objevovat i discipliny řecké atletiky- zápasy, box a závody v běhu. V roce 186 př. n. l. vystoupili v Circu Maximu poprvé řečtí profesionální atleti a v roce 80 př. n. l. bylo do Říma dovezeno tolik závodníků, že to ohrozilo konání olympijských her. Řečtí atleti vystupoval v prvním století př. n. l. ještě několikrát. Zjevně však neměly tyto tzv. „řecké hry“, valný divácký ohlas, stejně jako atletika. Roku 44 př. n. l. psal Cicero svému příteli Attikovi, že hry nepřilákaly příliš velkou pozornost diváků a dodal, že jeho to ani v nejmenším nemrzí, neboť jeho odmítavé stanovisko k těmto hrám je známé.

Někdy okolo přelomu století, za vlády prvního „císaře“ Augusta, (i když se nechával oslovovat svým, od senátu obdrženým titulem *princeps*, tedy první muž) se z Říma, hlavně z důvodu značných územních zisků stalo téměř miliónové město, které se v mnohém podobá dnešním velkoměstům. Ve městě se hromadila početná chudina, která musela být vyživována na úkor

státu, tato část obyvatelstva měla rovněž spoustu volného času, který se státníci snažili zajistit např. výstavbou velkých therm a pořádáním různých her a slavností.

Součástí veřejných her v Římě se v době císařství staly výše uvedené řecké hry, nebo také zápasy, tzv. *certamina Graeca*. Ty byly v Římě představeny i dříve, ale zřejmě vlivem stále více pronikající řecké kultury, se staly tyto disciplíny, více navštěvovanější. V Římě byl pro tyto účely vybudován Domitiánův cirk, jehož půdorys si do dnešní doby udrželo římské náměstí Piazza Navona.⁷² Olivová (1988, s. 173-188)

Součástí zápasů byly závody v běhu, ale především těžkoatletické disciplíny a rovněž různé druhy zápasu, jako pankration a box. Box byl v římském prostředí upraven použitím rukavic, sahajících až k předloktí, které nechávaly konečky prstů a palec volné. Pěst byla vyztužena kovovými fragmenty, které zesilovaly razanci údery tzv. *caestus*.⁷² Olivová (1988, s. 173-188). Za vlády římských císařů byla vzkříšena i sláva panhelénských her, pod vládou římských císařů překonala hlavně Olympie hluboký úpadek, způsobený dobytím Řecka Římany a v 1 – 3 stol. n. l. zažila nové období svého rozkvětu. Proběhla rekonstrukce mnoha staveb, nové přibýly a závodní plochy byly rozšířeny. Kult císařů byl uctěn řadou jejich mramorových soch. Neustále vzrůstající počet návštěvníků z celého římského impéria zajistil Olympii největší rozkvět popularity v jejich dějinách. V té době se znovu začaly psát oslavné básně na počest vítězů v agónech.

Podle vzoru panhelénských her zakládali římscí imperátoři i hry jim obdobné na Italském území. Císař Augustus založil na počest svého vítězství v bitvě u Aktia tzv. aktijské hry s bohatým atletickým programem. Tyto hry se konaly každého čtvrtého roku a byly zařazeny jako páté do cyklu panhelénských her. Během Augustovy doby se někdy objevují jako základ oficiální chronologie. Augustovy hry získaly značnou popularitu a byly slaveny až do konce trvání říše. Pro hry nechal zbudovat Augustus na Martově poli zvláštní stadion, který po úpravách pojal až patnáct tisíc diváků. Na programu byly hlavně těžkoatletické zápasy a hlavně box, který se těšil oblibě i u samotného vladaře. Další hry, které nabyly značného významu byly kapitolské hry, tzv. *Agon Capitolinus*, které založil r. 86 n.l. císař Domitian. Tyto hry, se svojí bohatostí programu i popularitou vyrovnaly panhelénským hrám a rovněž byly slaveny do konce trvání říše.

Zápasníky ve všech závodech byli profesionální atleti. Z počátku se jednalo o závodníky z východních, helenizovaných oblastí a jejich počet stoupal do stovek. Spolky atletů měly v té centrum v Římě, kde měly povolení se scházet v tzv. *curia athletarum*, což byl objekt, vyzdobený sochami úspěšných atletů. Slavným atletům byly ve svých rodištích v té době stavěny i sochy. V prostorách Caracallových lázní v Římě byla podlaha jednoho sálu pokryta

mozaikovými obrazy vítězných atletů. Dochovaly se rovněž dopisy císařů, které byly adresovány spolkům atletů.

Veřejné hry císařského Říma neměly co do nádhery a velkoleposti obdobu ani v předcházejících, ani v následujících etapách historického vývoje. Byla to podívaná k pobavení statisíců a k vyplnění jejich volného času. Monumentální stavby, jejichž pozůstatky jsou k vidění ještě v dnešní době, uzavíraly hry do přesně vymezeného prostoru a byly provozovány podle přesně stanovených pravidel. Program zajišťovaný profesionály vylučoval aktivní účast obyvatelstva, byl zde však prostor k identifikaci s účastníky her a také se tak dělo.

Díky řecké lékařské vědě se do římské kultury šířilo i teoretické poznání o významu pohybu pro celkové zdraví člověka. Velký význam zde měl již výše zmíněný lékař řeckého původu Galénos. Působil jako lékař v gladiátorských školách v rodném Pergamu a posléze v Římě, poté i jako osobní lékař císaře Marka Aurelia. Ve svém díle zahrnul profesionální atletiku a oproti tomu propagoval léčebnou gymnastiku. V protikladu proti umělému tréninku profesionálních atletů oceňoval všechny formy „přirozeného“ pohybu, jako bylo veslování, běh, skoky, šerm, nošení břemen aj. Velký význam přikládal míčovým hrám, protože při nich se má systematicky procvičovat a posilovat celé tělo.

Ve třetím století našeho letopočtu, řecký spisovatel Filostratos podal ve svém díle, pojednávajícím o gymnastice, podrobný výklad o jednotlivých tradičních disciplínách řecké gymnastiky, v těch popsal jejich vývoj a ocenil jejich význam. Řecká fyzická kultura byla nadále odmítána, ale je zjevné, že nepochybně určitým způsobem ovlivňovala římskou kulturu, protože vnášela podvědomí o vlivu mezi fyzickým a duševním zdravím člověka. Juvenalovo: *mens sana in corpore sano*, tedy „ve zdravém těle, zdravý duch“ lze chápat jako vzdálené synonymum k řecké kalokagathii.⁷³ Olivová (1988, s. 173-188)

6. ZÁVĚR

V průběhu 4. století našeho letopočtu se římské impérium dostalo do vleklé krize, postupem času byly pod tlakem křesťanství veřejné hry zakazovány. Jako první byly zakázány souboje gladiátorů, kdy již roku 399 n. l. byly uzavřeny císařské gladiátorské školy. V západní části římské říše ustaly zápasy gladiátorů počátkem 5. století. Zákazu předcházely tragické události,

k níž došlo roku 404 n. l. v Římě, kdy mnich Télemachos ve snaze zabránit konání her se vrhl do arény a snažil se od sebe odtrhnout gladiátory, rozrušený dav jej následně roztrhal.

Atletika zprvu křesťanům nevadila, postupem času, ale i ona skrze přísnou asketickou výchovu a přísný souboj s hříšným světem vymizela. Rozsáhlou destrukci celého antického světa přežily pouze závody vozů.

Mým záměrem v této práci bylo seznámit zájemce o tělesnou kulturu v Římském prostředí, s jejími druhy, pravidly a okolnostmi, za kterých vznikly a jak se vyvíjely v průběhu impéria.

Antický Řím vypadá z prvního pohledu jako kruté místo, rovněž výchova k tvrdé práci, povinnosti vojenské služby a povinností ke státu se může zdát z dnešního pohledu, jako zvláštní. Z mého úhlu pohledu jsou to však faktory, které stvořily tehdejší obyvatele tak tvrdé, odhodlané a neústupné ve svém cíli. Proto si myslím, se zde v tak velkém měřítku rozvinula drastická sportovní odvětví. Hlavní rozdíl mezi tehdejší a dnešní Evropou je dozajista cena lidského života. To však není „problém“ jen římský, ale celé antické doby.

Pokud dnes navštívíte fotbalový zápas, kde návštěva dosáhne například kapacity Kolosea, což je cca. 50 000 diváků a aktéři fotbalového zápasu nedají do výkonu vše, uslyšíte po chvíli pískot, naopak největšího aplausu se hráči dočkají při vítězném souboji se soupeřem, obdobné je to při boxerském utkání. Stejně tak zřejmě probíhaly i gladiátorské zápasy. Pokud jedinec předvedl dobrý výkon v aréně s velkou pravděpodobností, i když souboj nakonec prohrál, odešel z arény živý. Jinou kapitolou byly zřejmě odsouzení gladiátoři, jejichž odsouzení ke kariéře gladiátora byl i na tehdejší dobu vysoký trest. Jednalo se spíše o určitou formu popravu.

Rozvoj ostatních sportů v Římském prostředí byl nepochybně ovlivněn okolnostmi, za kterých Řím vznikl, v době království zřejmě z důvodu namáhavé fyzické práce neměl běžný Říman na sport ani čas, ani náladu. Pracovitost, Římanům vlastní, vyzdvihuje několik antických autorů. Situace se začala měnit s tím, jak se Řím rozrůstal a z Říma se stalo kosmopolitní město své doby. S nárůstem obyvatel začaly vznikat sociální vrstvy, u kterých se objevil faktor volného času, a ten bylo třeba nějak trávit. Z Říma se stalo nepochybně, dnes moderní tzv. multikulturní město, které s římskou expanzí pojalo mix nejrůznějších obyvatel impéria a nejspíše z toho důvodu se další faktor nepřijímání řecké tělesné kultury, a to římská nadřazenost, pomalu vytratil. Za doby císařství již Římané dozajista řeckou kalokagathii přijali a z mého pohledu došlo k splynutí obou kultur.

Z tohoto splynutí vznikla říše, která do dnešní doby nemá obdoby. Pokud se podíváme na dědictví, které zde zůstalo po 2. tisíciletí, ať jsou to komunikace, kterých Římané vybudovali obrovské množství, mosty, z nichž některé stojí dosud a nebo římské právo, z kterého dnešní právo čerpá, či rozvoj lékařských věd, astronomie a dalších odvětví lidské činnosti, je velmi

zarážející, jak je možné že říše takové velikosti se poměrně rychle pod náparem barbarů rozpadla a následný vývoj na Evropském kontinentu lze brát jako obrovský krok zpět a trvalo několik dlouhých století, než se věci, mezi něž lze zařadit i tělesnou kulturu počaly opět rozvíjet.

Seznam použité literatury

1. ADKINS, Lesley a Roy ADKINS. Antický Řím: encyklopedická příručka. V Praze: Slovart, 2012, 487 s. ISBN 978-80-7391-579-7.

2. ALLMAND, by Christopher. The De re militari of Vegetius the reception, transmission and legacy of a Roman text in the Middle Ages. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 2011. ISBN 9780511719929.

3. CORNELL, Tim a John MATTHEWS. Svět starého Říma: kulturní atlas. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 1995, 240 s. ISBN 80-7176-210-5.

4. DUNKLE, Roger. Gladiátoři: krutá podívaná ve starověkém Římě. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2011, 356 s. ISBN 978-80-7429-031-2.

5. Etruskové a Římané: cesty, objevy, rekonstrukce. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2001, 234 s. Podivuhodné archeologické objevy. ISBN 80-242-0555-6.

6. GOLDSWORTHY, Adrian Keith. Armáda starého Říma. V Praze: Slovart, 2010, 224 s. ISBN 978-80-7391-262-8.

7. HOŠEK, Radislav a Václav MAREK. Řím Marka Aurelia. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1990, 276 s., obr. příl. Obrazy ze života doby.

8. MEIJER, F. Gladiátoři. Praha: Aurora, 2006, 222 s. ISBN 80-7299-085-3.

9. NOSSOV, Konstantin. Gladiátoři: krev a písek. Vyd. 1. Praha: Deus, 2012, 185 s. ISBN 978-80-87408-12-4.

10. OLIVA, Pavel. Polybios a jeho svět. 1. vyd. Praha: Arista, 2013, 84 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-86410-68-5.

11. OLIVOVÁ, Věra. Sport a hry ve starověkém světě. Praha: Artia, 1988, 207 s.

12. PETERSON, Daniel. Římské legie: znovuzrozené v barevných fotografiích. Praha: Fighters Publications, 2006, 100 s. ISBN 80-86977-05-6.

13. Římský člověk a jeho svět. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2014, 375 s. ISBN 978-80-7429-072-5.

14. TERTULLIANUS,,. O hrách: De spectaculis. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2004, 278 s. Knihovna raně křesťanské tradice. ISBN 80-7298-100-5.

15. ÜRÖGDI, György. Tak žil starý Řím. 1. vyd. Praha: Orbis, 1968, 258, [56] s. barev. obr. příl. Osudy, fakta, objevy.

16. ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. Dějiny psané Římem. 4., přeprac. české vyd. Bratislava: Perfekt, 2005, 267 s. ISBN 80-8046-297-6.

